

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра психології і туризму

Кваліфікаційна робота магістра
на тему:

**«Витоки культурно-орієнтованих підходів в психологічному
консультуванні та психотерапії (теоретичне дослідження)»**

Допущено до захисту

«_____» _____ року

студентки групи Пс 01-22з

факультету туризму, бізнесу і психології
освітньої програми *Психологічні
дослідження і консультування*
за спеціальністю 053 *Психологія*
Тесленко Надії Сергіївни

*Завідувач кафедри
психології і туризму
проф. Бондаренко О.Ф.*

Науковий керівник:
доцент, кандидат психологічних наук
Федько Світлана Леонідівна

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY
Chair of Psychology and Tourism

Master's/ Bachelor's Degree in Psychology
on the topic:
«The Origins of Cultural Oriented Approaches in Psychological
Counseling and Psychotherapy (Theoretical Research)»

*Admitted to the defense of
a thesis*

« ____ » _____ 2023

Student of group *PS 01-22z*
 Department of *Business,*
Tourism and Psychology
 Educational and professional
 program
Psychological research
and counseling
 Speciality *053 Psychology*
 Teslenko Nadiia Sergiivna

Head of a chair

O.F. Bondarenko

(signature)

Research Adviser:
 Associate Professor, Ph.D. in
 Psychology,
 Fedko Svitlana Leonidivna

National scale _____
 Scores _____
 ECTS _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПОЯВИ ПОНЯТТЯ ТА ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.....	7
1.1. Історичні передумови виникнення та дослідження поняття культури... 7	
1.2. Феномен культури в психології та суміжних соціальних науках.....	15
1.3. Типологія культур в психології. Галузі та напрями в психології, пов'язані з поняттям культури.....	23
Висновки до 1 розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНО-ОРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРОТИСТОЯННЯ ТЕНДЕНЦІЇ УНІВЕРСАЛІЗМУ ТА ІНДИГЕНІЗАЦІЇ.....	34
2.1. Явище універсалізації та вестернізації у підходах психологічного консультування та психотерапії.....	35
2.2. Індигенне консультування як противовага концепції універсалізму та передумова культурно-орієнтованого підходу в психотерапії та психологічному консультуванні.....	43
2.3. Етнічна психологія у вітчизняній історії як передумова розвитку індигенного консультування та культурно-орієнтованих підходів.....	56
Висновки до 2 розділу.....	64
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРНО-ОРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ.....	67
3.1. Місце культурно-орієнтованих підходів у практичній роботі сучасних психологів та психотерапевтів.....	67
3.2. Етичні аспекти роботи психолога-консультанта та психотерапевта, які потребують знань та використання культурно-орієнтованих підходів.....	75
3.3. Сучасна проблематика психотерапевтичного та психологічного консультування та потреба в культурно-орієнтованих підходах.....	80
Висновки до розділу 3.....	86
ВИСНОВКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нинішні часи характеризуються глобалізацією світового співтовариства, що породжує важливі проблеми та завдання в контексті культурно-історичного розвитку кожної нації. Спостерігається виникнення особливих тенденцій у поглядах та переосмисленні підходів до розуміння індивідуальності, що відзначається збільшеним інтересом з боку фахівців у галузі психології, філософії, релігійних лідерів та митців. Цей інтерес орієнтується як на цінності та орієнтири людини, так і на різноманітні підходи до взаємодії з нею.

Сучасний, інформаційний, віртуальний, глобалізований світ переживає складний етап розвитку. На фоні масштабного інформаційно-технічного прогресу початку XXI століття, який проник у всі сфери життя, виникають і зовнішні негаразди: війни, пандемії глобального масштабу, екологічні катастрофи та жахливі терористичні акти. Це спонукає кожного переглянути світоглядні орієнтири у всіх аспектах людського та суспільного життя, змушує актуалізувати набуті підходи та генерувати рішення відповідно до сучасних викликів.

Тим не менш, проблеми, що виникають перед нашою державою, унікальні, не дивлячись на історичний досвід.

Такий період часу особливо актуалізує потребу в доцільному, відповідному до нинішніх глобальних та локальних викликів, психологічному консультуванні та психотерапії. Глобалізація світу в економічних, інформаційних, політичних сферах не заміщує необхідність власної культурної традиції, особистісного підходу та знань історичних особливостей розвитку великих груп населення.

Психологічне консультування та психотерапія не можуть бути відмежовані від оточуючого культурного середовища. Так, проблематика соціокультурного самовизначення психологів-практиків зумовлює необхідність активного вивчення витоків культурно-орієнтованих підходів

не тільки для нашої культури і ментальності, але і для розгляду всієї картини в цілому.

Перехід від глобалізації та масштабування психології та психотерапії до вивчення та практики культурно-орієнтованих підходів являється спробою подолати виклики сьогодення.

Прослідкувати висвітлення та вивчення теми культурно-орієнтованих підходів у психологічному консультуванні та психотерапії ми можемо прослідкувати у вітчизняних фахівців: О.Ф. Бондаренко, І.В. Данилюк, С.Л. Федько. Але передумови до виникнення поняття культурно-орієнтованих підходів можна простежити в роботах зарубіжних (В. Вундт, Дж. Беррі, Р. Бріслін, Дж. Брунер, К. Клакхон, Д. Мацумото, Ф. Стродбек, Г. Тріандіс, Е. Холл, Г. Хофстеде, К. Юнг та ін.), і вітчизняних спеціалістів (Л.С. Виготський, І.С. Кон, О.Р. Лурія, С.В. Лур'є, Т.Г. Стефаненко, Г. Шпет та ін.)

Мета дослідження полягає в аналізі та вивченні культурно-орієнтованих підходів у психології та психотерапії з метою розробки та вдосконалення методів, які враховують культурне розмаїття та сприяють покращенню якості психотерапевтичного обслуговування, а також адаптації психології та психотерапії до унікальних потреб і цінностей індивідів у сучасному суспільстві.

Об'єкт дослідження – це процеси та принципи культурно-орієнтованих підходів у психологічному консультуванні і психотерапії.

Предмет дослідження становлять витоки культурно-орієнтованих підходів у психологічному консультуванні і психотерапії, включаючи історичні, соціокультурні та психологічні виміри, що спричинили їхнє формування.

Методи дослідження. В якості методології дослідження були використані методи порівняння, узагальнення. Використані

загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціальні методи: конструктивний метод, який полягає у з'ясуванні загальних принципів та характеристики культурно-орієнтованих підходів.

Завдання роботи:

- Теоретично вивчити історичні передумови феномену культуроорієнтованості в психологічній науці і практиці.
- Дослідити витoki універсалізації, вестернізації та індигенізації як провідних культурно-орієнтованих тенденцій в психології та психотерапії.
- Здійснити теоретичний аналіз засад культурної орієнтованості в сучасній практиці психотерапевтичних шкіл.
- Теоретично обґрунтувати взаємозв'язок між етичністю діяльності психолога та врахуванням культурної складової у своїй практиці.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в перегляді та аналізі вже існуючих підходів на фоні сучасної проблематики. Підходи, які були використані в роботі, можуть стати теоретичною базою для покращення роботи спеціалістів у сфері психологічних консультацій та психотерапії, а також для проведення обширного практичного дослідження ефективності окремих аспектів культурно-орієнтованих підходів. Отримані результати дослідження можуть бути використані для створення спеціальних курсів з психології або розробки окремих спеціалізованих курсів з даної тематики та пов'язаних питань.

Структура та обсяг роботи зумовлені означеною метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які складаються з підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПОЯВИ ПОНЯТТЯ ТА ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Історичні передумови виникнення та дослідження поняття культури

Сьогодні у психології, як у теоретичній, так і у прикладній, а також у інших соціально-наукових дисциплінах прийнято говорити про культуру. Понад це, питання культури стає одним із найважливіших і актуальних питань, з якими стикаються психологи в наш час. На жаль, багато спеціалістів різних професій і навіть вчені використовують терміни «культура», «раса» та «етнічність» так, наче вони являють собою однакові концепції. Понад це, люди часто використовують слово «культура» для опису представників різних національностей. Але чи є ці терміни однаковими поняттями та ідентичними поняттю культури? Хоча немає сумнівів, що ці слова та концепції частково поєднані між собою та мають вплив один на одного, поняття культури глибоко відмінне. Розпізнання таких відмінностей та особливостей є важливим для розуміння міжкультурних досліджень та їх впливу на психологічні знання.

Надзвичайна багатозначність поняття культури проявляється в десятках (якщо не сотнях) визначень. Майже сторіччя тому, у 1952 році американські антропологи та культурологи А. Кребер та К. Клакхон (Kroeber & Kluckhohn, 1952) у спільній праці «Культура: критичний огляд концепцій і дефініцій» сформулювали понад 150 визначень «культури», та підрахували, що під кінець XIX – початок XX сторіччя було створено менше 10 визначень цього поняття. Культура вважається динамічним процесом, тож вже сьогодні налічується понад 500 тлумачень даного терміну та спроб осмислити його теоретично.

Культура являється важливим аспектом сучасного суспільства, який пов'язує із розвитком духовності народу чи суспільства. Мова, релігія, мораль, філософія, наука, мистецтво, освіта – сукупність усіх цих аспектів людської діяльності утворює культуру. Також іноді культуру розглядають як ширше поняття, а саме включаючи в нього право, політику, громадський порядок, етикет, звичаї, традиції та форми спілкування, а також економічний та технічний розвиток. Хоча все це безумовно пов'язане з духовним розвитком людини та людей в цілому, дані аспекти правильніше приписувати поняттю *цивілізації*. І в свою чергу, треба відзначити, що *культура* та *цивілізація* мають під собою різні цілі. А саме: культура направлена на розвиток та виховання людської душі, тоді як цивілізація орієнтована на соціальну організацію суспільства та кожної окремої людини (Кузнецова, 2006).

Якщо зануритись у лігвістичну історію, то етимологічно поняття «культура» з'являється вже у період античності. Тоді культура пов'язувалась та асоціювалась з освіченістю. А у трактатах філософів та педагогів часів Стародавньої Греції та Риму ми можемо відслідкувати, як вони пов'язували дане поняття з культурою триєдності: душа, розум й тіло, а способом впливу на це вважалась дисципліна особистості: виконання вправ та самовиховання. В деяких джерелах згадується, що вперше поняття «культура» було введено видатним римським мислителем, оратором та державним діячем Цицероном (106 – 43 рр. до н.е.). В його формулюваннях під культурою розумілося поєднання діяльності перетворення природи на благо людини зі способами удосконалення духовних сил людини та її розуму.

Не дивно, що після такого трактування у подальшому слово «культура» стало використовуватися як синонім освіченості та вихованості людини. Під таким тлумаченням це поняття увійшло у всі європейські мови, вже набираючи нових особливостей залежно від розвитку народів. А

саме, під час періоду середньовіччя слово «культура» почало асоціюватися з міським устроєм життя, а термін «культ» почав використовуватись для вираження здатності особистості реалізувати власний творчий потенціал у діяльності, що відповідає волі Бога. Пізніше, в епоху Відродження, це поняття стали пов'язувати вже з самодосконалістю людини. Тут долучились філософські міркування про духовний розвиток людини, розуміння мистецтва та здатність оцінити себе та життя. Лише у XVII столітті поняття «культура» отримало незалежне наукове значення (Данилюк, 2006).

Переломним моментом був такий, коли у 1530 році було опубліковано короткий трактат Е. Роттердамського під назвою «De civilitate morum puerilium» (дослівно – «Про пристойність дитячих звичаїв»). Він, за думкою Н. Еліаса (2003), слугував визначенню важливих змін у процесах суспільства. Автор використовує слово «цивілізація», та до нього демонструє власні поради, що стосуються поведінки молоді. Таким чином, цивілізація стає одним із центральних понять для самоідентифікації європейців. А як вже згадувалось, тлумачення цивілізації та культури схожі, але суттєво різні. Тож маючи обидва ці поняття, європейці починають задумуватись над своєю самосвідомістю і самобутністю за допомогою розуміння цих двох понять.

В свою чергу, більш сучасне розуміння терміну «культура» було сформовано в XVII ст. завдяки працям С. Пуфендорфа – німецького юриста та історіографа. В певному сенсі культура представляє собою збірку загальних норм і правил, що сформувались історично, та вважається такою, що надає людині статус культурної в залежності від володіння цим людським досвідом. Саме таке уявлення про культуру як «другу природу» і було вперше запропоноване просвітником С. Пуфендорфом у 1684 році. В радикальних версіях часів Просвітництва людину розглядали як «*tabula rasa*» (так звану «чисту дошку»), і її поняття заповнювалося через культуру

і традиції. І нині багато сучасних дослідників притримуються цього визначення.

Спираючись на опис поняття культури вище, виходить, що людина та історія отримують сенс, об'єднуючись у символічну єдність саме завдяки впливу культури. Такий підхід до культури став відомий як «Проект Просвітництва», поширився Європою, але найбільше висвітлювався французькими мислителями. Цей підхід вважав, що достатньо залучити людину до культури, внаслідок чого вона автоматично стає моральною та щасливою, що сприяє розвитку суспільства. Також він передбачав, що людина є раціональною, свідомою та рефлексивною істотою. Розум же особистості був «територією вічних істин та сховищем фіксованих принципів».

В класичному розумінні «Проект Просвітництва» визнавав людину як нормативну істоту, в якій є прагнення до істини, добра і краси, при цьому історія має конкретну мету та завдання для її розвитку. Культуру же представники проекту тлумачили як певну концепцію, що формується під впливом культурного середовища, до якого людина долучається під час свого життя в цьому середовищі. Тож, як висновок, подолати недосконалість людського існування можна було лише за посередництвом зовнішніх норм та правил.

Етнографом Едвардом Б. Тейлором було дано перше наукове визначення поняттю. Він розглядав культуру як сукупність знань, вірувань, мистецтва, моральності та інших аспектів, які людина засвоює як член суспільства. Німецьким філософом XVII століття Й. Рейдером було пов'язано ідеї суспільного історичного прогресу та розвиток культур. Другим народженням особистості він назвав процес створення та освоєння людиною культури, причому необхідним та важливим для кожного.

З українських філософів, Григорій Сковорода вперше висунув власну ідею культури. А саме, визначив її окремим, незалежним від

природи, символічним світом, де через символічну форму представлені найвищі цінності людського життя (Гримич, 2000).

Дослідження поняття культури та культурних явищ в радянській науці теж були. Перші спроби, орієнтовані на методологічні рефлексії з'явилися у 80-х роках ХХ століття. А саме, Л. Баткіним було запропоновано вивчати історію культури водночас соціокультурно (семіотично) та діалогічно (відповідно до його статті «Два способи вивчати історію культури»). Різниця в тому, що при соціокультурному методі дослідники мають цікавитись ідеями, психічною реальністю «поміж рядків». Тобто вдивлятися в те, чого немає в тексті, що приховує більшу глибину та об'єктивність. Також це про те, що культура має розглядатися разом з позакультурними поняттями та явищами. В діалогічному ж методі було інакше – за ним варто замість інформації розглядати сенс, дивитись не на текст, а на сам твір. Мета методу – розуміти твір таким унікальним та особливим, що робить з нього унікальний духовний світ. Це призводить до того, що культура в цьому баченні завжди незавершена. Леонід Баткін стверджував, що найкраще об'єднувати обидва ці методи.

Насправді процес вибору методологічних позицій відносно культури часто проводився несвідомо. Через це кожна позиція виділялась як знання неявного типу – тобто виступала істинною при конкретних обставинах, але рідко підлягала глибокій методологічній рефлексії, осмисленню та глибокому аналізу.

Узагальнюючи – дійсно, філософами часто до поняття культури домішується все створене людиною та все пов'язане з її існуванням. Будь-які створені людиною речі чи ідеї спочатку виглядають як думка, потім переходять у знаки та предмети, тож культура характеризується конкретним змістом – визначеним видом та способом творчості. Якщо оцінювати саме таким чином, тоді можна виділити так багато культур,

наскільки багато ми можемо виділити творчих суб'єктів (індивідуальні прояви). А по-друге, перед нами є можливість вивчення окремих форм культури, які узагальнюють конкретні риси, характеристики, професійні деталі об'єктів діяльності. Таке положення речей і призводить до неймовірно широкого кола визначень сутності поняття культури, наводяться різні структури та механізми її поширення та розуміння. Серед вчених, що досліджують це питання, можна згадати вітчизняних дослідників, таких як Є.С. Аверінцев, Є.С. Маркарян, А.С. Гуревич, Л.С. Кертман, М.С. Каган, В.М. Межуєв, Ю.М. Резнік, а також закордонних - вже згадуваних А. Кребера, К. Клакхома, а також У. Беккета, А. Радкліфа, Б. Маліновського та інших (Кузнецова, Т. В. 2006).

Звісно, розуміння культури відрізняються для кожного, хто досліджує це поняття. Як вже було сказано вище, досить часто культуру пов'язують з історично обумовленим рівнем розвитку суспільства та творчості людей, тож спеціалісти звертають увагу на інформаційний аспект з точки зору її формування, відтворення, передачі, тощо. Чим далі розглядати цей підхід до поняття культури як до інформаційної концепції, тим більше виділяються головні її соціальні функції. А це: транслявання соціального досвіду, збереження соціальної інформації та її соціалізація. Звісно, метасистемність характеру культури теж варто враховувати. А саме те, що вона здатна описувати якості інших систем, їй характерні наднормативність та творча активність, до того вона спроможна керувати іншими системами, забезпечуючи процеси функціонування та розвитку (Носенко & Маєвська, 2005).

Окрім цього, необхідно розуміти та враховувати два підходи до розуміння поняття культури: описовий та пояснювальний. Для описового характерне розуміння культури як селективних процесів, що історично сформувались, та які впливають на діяльність людей через внутрішні та зовнішні стимули. Пояснювальний же підхід оцінює та розглядає

поведінку конкретної особистості, належної до якоїсь соціальної групи чи суспільства.

Матеріальність і духовність створюють дуальність в культурі. Матеріальна культура включає виробничу діяльність та продукти праці, такі як інструменти, одяг, житло та багато іншого. Духовна культура охоплює свідомість, мораль, освіту, мистецтво, літературу та інші аспекти. Важливо розуміти, що обидві сфери взаємопов'язані і не можуть існувати одна без одної. Порушення цієї рівноваги може призвести до збіднення культури, оскільки матеріальність і духовність разом формують цілісність культури.

Якщо оцінювати культуру відносно носіїв цієї культури, тоді ми перш за все будемо розділяти її на світову і національну культури. Світовою культурою вважається сукупність найбільш значимих досягнень усіх існуючих на планеті національних культур. Національною культурою буде, наприклад, українська чи італійська культури, але до того виділяють і регіональні, як слов'янська чи африканська. Також виокремлюють культуру певного соціального суб'єкта. Крім того, культуру поділяють на епохи, тож культура може бути античною, середньовічною, епохи Відродження. Розрізняють і різні форми культури: політичну та правову, економічну чи соціальну, вона може бути екологічна, фізична, або етнічна чи моральна, тощо. У літературних джерелах можна виділити різні специфічні напрями: масова, елітарна, офіційна, молодіжна культура.

Ми можемо побачити, що на сьогоднішній день всі вищеперераховані аспекти суспільства взаємодіють, доповнюють одне одного, переплітаються та залежать один від одного. Детально проаналізувавши взаємодію всіх культурних аспектів, можна розкрити основні функції культури.

Основні функції культури можна розділити та сформулювати наступним чином:

- Адаптаційна функція: Допомагає адаптуватися до соціальних норм і цінностей.
- Пізнавальна функція: Сприяє здобуттю знань про природу і суспільство.
- Аксіологічна (ціннісна) функція: Формує ціннісні орієнтації і визначає ідентифікацію в суспільстві.
- Інформаційна функція: Забезпечує зберігання і передачу інформації.
- Комунікативна (діалог культур) функція: Передає культурні цінності та знання через різні засоби спілкування.
- Нормативна функція: Визначає і поширює соціальні норми поведінки.
- Гуманістична функція: Реалізує гуманістичні цінності і гідність людини.
- Людинотворча (соціалізація особистості) функція: Розвиває і культивує сутнісні сили особистості, сприяючи її соціальному і духовному вдосконаленню.
- Виховна функція: Допомагає формувати особистість та адаптувати її до природного та соціального середовища.
- Світоглядна функція: Синтезує різні аспекти духовного світу в єдину систему та впливає на сприйняття світу в соціокультурному контексті (Bernal, G., & Saez-Santiago, E. 2006).

Перераховані вище функції культури взаємодіють, визначаючи розвиток особистості та суспільства в цілому. Вони допомагають сформувати особистісні та соціокультурні орієнтири. Тим не менш, культурологи та філософи здебільшого називають ключовою задачею культури – виконання людинотворчої функції, що перегукується з задачею психології як науки. Але взаємозалежність психології та поняття культури ми розглянемо в наступному підрозділі.

1.2. Феномен культури в психології та суміжних соціальних науках

Перш ніж перейти до вивчення культурного впливу на поведінку та розвиток культурно-орієнтованих підходів, варто проаналізувати: що означає поняття «культура» для психології. Відмінності, що спостерігаються в дослідженнях та теоріях в різних психологічних дисциплінах, передусім базуються на використанні культури як теоретичного, пояснювального, а іноді і емпіричного конструкту.

Феномен культури знаходиться в полі міждисциплінарного аналізу, але йому також властиве особливе місце в системі психологічних наук загалом та в психологічному консультуванні зокрема.

Ще в давнину великі мислителі та філософи розглядали потенціальний вплив культури на формування вищих психічних функцій індивіда, цю традицію нині продовжують і сучасні вчені. Розгляд феномену культури як ключового фактору впливу на суспільну свідомість став підставою виникнення та введення культурно-орієнтованих підходів в ті сфери, де об'єктом розгляду є людина, зокрема в системі психологічної науки.

Відомий німецький педагог А. Дістервег в першій половині ХІХ століття висловив ідею – врахувати культурну складову в соціальній практиці (Дістервег, 1956). Будучи автором понад 20 підручників і посібників з різних дисциплін, його можна вважати першим, хто почав закликати під час процесу виховання та навчання використовувати природничо- та культуродоцільність. Звісно, він перераховував різні фактори, що впливають на навчання: зовнішні умови, час, місце, становище. Але понад це він відмітив важливість врахування характеру та культурних цінностей, адже це необхідно для процесу формування

індивіда. Також він вважав, що кожна особистість за будь-яких зовнішніх умов являється представником, носієм соціально-історичного контексту.

Не дивлячись на те, що пошук культуро-орієнтованих підходів у психологічному консультуванні має досить коротку історію, тим не менш ми можемо відслідкувати спроби використовувати знання про культуру в інших галузях науки, що вивчають людину і суспільство. Суміжні з психологією дисципліни теж досліджували та розглядали взаємозв'язок культурних чинників з розвитком особистості, перевіряли чи впливає культурний феномен на функціонування індивіда, тощо. Безумовно, аналіз цих наукових досягнень допоможе глибше зрозуміти і розкрити основні особливості теми, та зрозуміти в цілому розміри проблематики.

Перш за все, коли ми розглядаємо проблему важливості врахування культурних особливостей людини в психологічній та інших соціальних науках, варто згадати поняття «географічний детермінізм». А також його передумову – концепцію «культурної неоднорідності». Ці поняття зустрічаються в роботах та міркуваннях різних часів, та всі вони аналізують тему існування «національних характерів».

Географічний детермінізм – це концепція однієї з гілок натуралістичних наук. В її розумінні географічне положення відіграє визначальну роль для розвитку суспільства та культури народів. Таким підходом мислителі та вчені намагались пояснити особливості характеру, звичаїв, функціонування господарської та політичної структур через природничі, власне географічні умови.

Шарль Монтеск'є (1748), французький філософ XVIII століття, виступав як видатний представник географічного детермінізму, спробувавши вивести характер та устрій народів з їхнього географічного оточення, замість звичних за тих часів релігійно-міфологічних уявлень. Дана концепція знаходила своє втілення в роботах численних вчених XIX

століття, таких як Генрі Томас Бокль, Жан Жак Елізе Реклю, Еллсворт Гантінгтон, Лев Мечников та інших.

Французький географ Ж. Реклю (1878) вважав природні умови, обумовлені географічним положенням, визначальним чинником у розвитку суспільства. Його описи господарства країн включали в себе вплив природних умов на їхній розвиток. Аналогічно, Л. Мечников розробив «географічну теорію прогресу й соціального розвитку», де головним фактором прогресу було географічне середовище, особливо річки, моря та океани.

Тим не менш, основоположником географічного детермінізму вважається Фрідріх Ратцель, німецький географ кінця XIX століття. Його внесок полягав у спробах з'єднати політику та географію, розглядаючи політику країн з урахуванням їхнього географічного положення. В книзі «Політична географія» (1897) він особливу увагу приділяв політико-географічному положенню держави.

Ще раніше, Гіппократ, давньогрецький лікар, у своїй праці «Про повітря, води, місцевості» виділив ключовий вплив зовнішнього середовища, такого як клімат, якість води, стан ґрунту, спосіб життя, закони країни та інших, на формування фізичних і психічних властивостей людини. Ця концепція стала фундаментом для розвитку маловідомого, але важливого наукового напрямку – медичної географії. Гіппократ являється його засновником, і в наші дні ці ідеї знаходять відображення в сучасних дослідженнях, «психології середовища» або «енвайронменталізмі» (Hippocrates. 1984).

Енвайронменталізм, також відомий як екологічний рух, представляє собою організовану ініціативу громадян та державних установ, спрямовану на захист та поліпшення стану довкілля. Цей рух широко поширився в європейських країнах протягом XX століття. В якості наукового напрямку енвайронменталізм тісно пов'язаний з географічним

детермінізмом та виник у США. Представники енвайронменталізму, такі як Г. Тейлор, Р. Сміт, Е. Симпл, стверджують, що міжнародні відносини між країнами формуються на основі географічного поділу, який визначається відмінностями у природному середовищі. Теорія «кліматичних оптимумів» С. Гантінгтона, яка є одним з розвинених аспектів енвайронменталізму, визначає, що найбільш сприятливі умови для розвитку – в країнах помірною поясу (Злобін, Ю. А. 1998).

Отже, для етнопсихологічних поглядів античності та найближчого до них давньоримського періоду характерно було описувати звичаї, традиції, зовнішній вигляд та життєвий уклад окремих груп населення – в працях Геродота Галікарнаського, Плінія Старшого, Тацита та інших. Після цього розвиток знань про ментальні особливості народів досягає нового рівня вже в середині XVII ст.

Епоха великих географічних відкриттів стимулювала інтерес до вивчення культурних, побутових та традиційних особливостей, оскільки налагодження важливих комерційних зв'язків між державами вимагало глибокого розуміння культурних контекстів. У ці часи наука намагалася пояснити і теоретизувати сприйняття світу та суспільно-політичних відносин, спираючись на існуючі знання та роблячи певні висновки. Етнокультурні знання цього періоду можна відслідкувати ще з праць І. Г. Фіхте, І. Г. Гердера, Д. Юма, І. Канта та інших, а географічний детермінізм на той період вже видозмінився (І. Кант, Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Боден, Л. І. Мечников, М. Л. Гумільов). По суті, сучасним проявом географічного детермінізму і виступив вже вищезазначений енвайронменталізм. Звісно, недоліком таких теорій являється приписування сильної влади навколишнього середовища над особистістю, не зважаючи на потенціал людського вибору чи свободу думки (Федько, С. Л. 2016).

Поглибленням в психологічне сприйняття згодом стали: вчення В. І. Вернадського про ноосферу, посибілізм П. Відаля де ла Блаша (на початку

XX століття). *Ноосферою* іменують гіпотетичну сферу взаємодії суспільства та природи, в межах якої розумна людська діяльність безпосередньо впливає на її розвиток. *Посибілізм* же стверджує, що люди отримують різноманітні можливості завдяки природному середовищу, але це не визначає в повній мірі майбутній розвиток суспільства в усіх сферах життєдіяльності, але дає можливості для нього. Узагальнюючи, але не ототожнюючи ці підходи, можна сказати, що вчені звернули увагу на вплив людської діяльності, сприймаючи природні явища другорядним учасником формування культури та розвитку людини. Новий погляд призвів до започаткування психологічної антропології (30-ті роки XX ст.).

Психологічна антропологія – це галузь психології, яка вивчає психологічні аспекти людини як біологічного, соціального та культурного суб'єкта, а також її місце в суспільстві та взаємодію з навколишнім середовищем. Вона розглядає питання, пов'язані з культурними чинниками, соціальними взаємодіями та іншими факторами впливу на психологічні процеси особистості. І навпаки – досліджує, як психологічні фактори взаємодіють з іншими аспектами людського існування та формують поведінку, думки і почуття людей в різних культурних та соціальних контекстах.

У цей період сталася зміна акценту інтересів, переходячи від типології культур, традицій та описів побуту до вивчення взаємодії між культурою та людською особистістю. Виникли питання про те, як саме індивід взаємодіє з культурою, як змінюється його сприйняття світу у різних культурних контекстах, чи відбуваються зміни в його поведінці, і як культура репродукується через особистість. Іншими словами, в цей час вивчався взаємозв'язок між феноменом культури та психологічними аспектами.

Німецька школа психології народів (М. Лацарус, Г. Штейнталь, В. Вундт) – напрямок соціальної психології, який і розпочав аналізувати

кореляцію між культурою та індивідуальною психікою з точки зору психологічної науки, висувати ідеї ментальної неоднорідності народів світу, вплив культурних чинників на психологічні особливості людини. Власне, М. Лацарус і Г. Штейнталь і стали засновниками міждисциплінарної наукової галузі *етнопсихології*, що займається вивченням етнічних особливостей психіки, національного менталітету та самосвідомості, закономірностей їх функціонування та формування, тощо (Чепа, М.-Л. 2013). В своїх публікаціях в журналі «Психологія народів і мовознавство» вони особливу увагу звертали на дослідження та осмислення понять «дух народу» та «духовність народу», носієм яких являється особистість. В. Вундт, що критично підійшов до аналізу напрацювань М. Лацаруса і Г. Штейнтала, вважав, що недоцільно враховувати лише «дух народу» без уваги до особистостей, які його формують. Його десяти томна праця «Психологія народів», написана ще на початку ХХ століття (1900–1920) підіймала теми культурного оточення і особливостей ментальностей народів, підкреслювала необхідність культурної традиції в психології на додачу до популярних природничо-наукових та експериментальних підходів. До того ж, він приділяв увагу людській волі, яка займає важливе місце в його етнічній концепції та яка діє одночасно з зовнішніми та соціокультурними впливами.

В той же час і К. Г. Юнг досліджував вплив культури на психіку індивіда. Він виділяв інтуїтивний та логічний типи мислення, пов'язуючи їх зі східною і західною культурами відповідно. Юнг ввів поняття архетипів та вивчав їх вплив на людську психологію. Він підкреслював, що архетипні образи використовуються для усвідомлення себе і світу, особливо в несвідомих процесах. Він навіть вважав, що втрата віри в традиційні архетипи призвела до науки психології та стимулювала його дослідження культурних архетипів. У своїй теорії він наголошував, що

культурний контекст впливає на психіку людини, і що архетипи колективного несвідомого грають важливу роль у цьому процесі. Вітчизняні вчені-психологи, психіатри, фізіологи теж вплинули на розвиток етнопсихології. Важливий внесок у вивчення ролі та значення символіки у різних народів вніс В. М. Бехтерев – він вивчав етнографічні особливості народу, описував їх побут. У свою чергу, І. М. Сеченов вважав, що на психічну діяльність людини впливає не сама інформація, а створений особистістю образ предметів, потреби і цілі діяльності, та розглядав психічні процеси як механізм взаємодії людського організму з навколишнім середовищем.

Отже, узагальнюючи вищесказане, до початку ХХ століття були визначені підстави для дослідження та рефлексії феномену культури як національно-психологічного явища в концепціях історичного, філософського та антропологічного осмислення. Це стало фундаментом для подальшого розвитку різних психологічних дисциплін, які розглядають взаємозв'язок культури та особистості. Нині психологічна наука виділяє два загальноприйняті основні підходи до вивчення взаємозв'язку психічних особливостей індивіда з культурними передумовами. Ці напрями активно застосовуються в країнах Заходу: *культурна антропология* та *крос-культурна психология*. Тим не менш, вітчизняна наукова традиція має свій напрям, який базується на європейській філософській спадщині: *етнічна психология (етнопсихология)* (Данилюк, І.О. 2014).

Культурна антропология та крос-культурна психология – це дві галузі, які досліджують взаємозв'язок між культурою і психологією людини, але вони роблять це з різних поглядів та за допомогою специфічних методів.

Культурна антропология спеціалізується на дослідженні культур та соціокультурних практик різних груп. Антропологи використовують етнографічні дослідження, спостереження, участь у ритуалах та співбесіди

для збору даних. Галузь спрямована на розуміння впливу культурних практик, на уявлення та соціальну поведінку людей. Крос-культурна психологія досліджує психологічні процеси в різних культурах і порівнює їх. Дослідники використовують психологічні тести, експерименти та опитування для збору даних. Галузь цікавиться тим, як психологічні процеси можуть відрізнятися або співпадати в різних культурах і вивчає вплив культурних чинників на різні аспекти психіки людини. Відмінності між цими галузями полягають у специфіці об'єкта, методів та підходів до досліджень. Культурна антропологія спрямована на глибоке розуміння конкретних культур і спільнот, в той час як крос-культурна психологія фокусується на загальних психологічних закономірностях у різних культурах та порівняльних аспектах психології.

Важливу роль у розвитку вітчизняної етнопсихології відіграв Густав Шпет, філософ і психолог радянського періоду. Він сумнівався у тому, що продукти духовної культури народу є психологічними за своєю суттю і вважав, що мова, міфи, релігія викликають певні переживання та емоційний резонанс, що виражається у відношенні до культурних явищ.

Ключовою подією в розвитку концепції взаємозв'язків та взаємного впливу культури та психіки особистості стала культурно-історична школа Л. С. Виготського. Вона підкреслювала, що так звані «психологічні знаряддя» відіграють важливу роль у розвитку психічних процесів та пропонувала поєднання органічних та культурних детермінант у цьому процесі (Гримич, М. 2000).

Л. Виготський описував процес, коли соціальні взаємодії впливають на формування внутрішньої мови, яка відображає культурні образи та концепції. Внаслідок цього процесу образи культури стають частиною індивідуального способу мислення. Цей спосіб мислення є динамічним і розсіяним, він концентрується в уявленні особи. Вищезазначений процес також означає, що розвинена культура може впливати на майбутню

творчість та нові концепції культури, що ще не існують, але можуть з'явитися як можливі. Соціальні взаємодії не лише включаються у внутрішню мову, але також трансформуються в ній, отримуючи нові значення та напрямки для зовнішньої поведінки.

У ХХ столітті і понині феномен культури простежується в усіх напрямках психології та психотерапії, або спираючись на історію походження, або в процесі практичного консультування. Але цей період характерно відзначився саме поглибленим культурним протистоянням Заходу та рештою світу (починаючи від «західництва» та «слов'янофільства»), закінчуючи теперішнім орієнтиром в науці на західні наукові тенденції).

Розглядаючи вищенаведене, очевидно, що проблема феномену культури в психології народів, етнічної психології, питання культурного аспекту в психології має глибоке коріння та розгорнуту історію, яка виражена в інтелектуальній спадщині видатних мислителів, філософів, вчених. Ці вчені заклали основу для подальших досліджень в цих галузях, і їхні доповнення важливі для розвитку сучасних наукових пошуків.

1.3. Типологія культур в психології. Галузі та напрями в психології, пов'язані з поняттям культури

Фахівці, які займаються дослідженнями в напрямку вивчення впливу культури на психологію, неодноразово намагалися розробити типологію культур. Ціль розробки таких типологій – сприяти кращому розумінню багатокультурного суспільства та запобігти складності комунікацій, переживань «культурного шоку». Нині у результаті осмислень та висунутих концепцій спеціалістів найбільш відомими є культурні синдроми, які були запропоновані вченими Г. Тріандісом (1994) і Г.

Хофстеде (1984), а також ціннісні виміри культур від Р. Інглхарта (1997) і Ш. Шварца (1992).

Психологічні виміри культури за Г. Тріандісом.

Гаррі Тріандіс, американський психолог, ввів поняття «культурного синдрому» (англ. cultural syndrom). Під ним він розумів сукупність цінностей, вірувань, ставлень, норм і моделей поведінки, що допомагають відрізнити одну культурно-соціальну групу від іншої (Тріандіс, 1994). Вивчаючи особливості різних культур, він ідентифікував три синдроми:

- індивідуалізм/колективізм,
- простота/складність,
- відкритість/закритість.

Індивідуалізм/колективізм як синдром визначає рівень незалежності особи від групи в культурі. Співвідношення *простоти/складності* в культурах визначається тим, як їхні представники сприймають час і чіткість системи соціальних ролей у суспільстві. І останнє, різниця *відкритості/закритості* у культурах визначається твердими вимогами дотримуватися соціальних норм.

Психологічні виміри культур за Г. Хофстеде.

Г. Хофстеде, нідерландський соціолог та психолог, автор «Наслідки культури» визначав інший підхід до опису культурних синдромів (Hofstede, 1980). На відміну від Тріандіса, його цікавив не загальний аспект культур, а конкретні міжкультурні відмінності в діяльності організацій. Він провів дослідження серед співробітників мультинаціональної компанії ІВМ, яка мала філіали по всьому світу. Аналізуючи отримані результати, він виділив чотири психологічні параметри, що визначають внутрішнє середовище організації.

1. *Дистанція влади (power distance)* визначає рівень прийняття культурою відмінностей у соціальному статусі між людьми. У випадку дослідження Хофстеде – на прикладі керівників і підлеглих.

2. *Уникання невизначеності (uncertainty avoidance)* визначає, як суспільство ставиться до невизначеності та чи розробляє засоби для її подолання.
3. *Маскулінність і фемінність (masculinity-femininity)* визначаються рівнем підтримки культурою відмінностей між статями.
4. *Довгострокова і короткострокова часові орієнтації (long-term - short-term orientation)* демонструють, як суспільство ставиться до майбутнього та сучасності.

Психологічні виміри культур за Р. Інглгартом

Модель Рональда Інглгарта, американського соціолога та політолога, суттєво відрізняється від попередніх підходів (Inglehart, 1997). Вона бере за основу загальнопоширені цінності у культурах. Ним було виділено два основних ціннісних вимірювання:

1. *Вимір «традиційні цінності / секулярно-раціональні цінності»* розділяє культури залежно від їхнього ставлення до сім'ї, релігії та влади.
2. *Вимір «виживання / самовираження»* поділяє культури за акцентом на фізичному виживанні або самореалізації.

Психологічні вимірювання культур за Ш. Шварцом

Ізраїльський соціальний психолог, Ш. Шварц представив свою систему типології культур, беручи за основу популярні цінності. Він стверджував, що культурні орієнтації визначають підходи, якими різні суспільства розв'язують ключові проблеми, що виникають у процесі людської діяльності (Шварц, 1992). В рамках його моделі культурних орієнтацій популярні цінності в різних культурах сприяють формуванню трьох основних аспектів.

1. *Вимір «автономія/належність»* розкриває роль індивіда в культурних відносинах.

2. *Вимір «рівність/ієрархія»* відображає, як культура регулює соціальну відповідальність.
3. *Вимір «гармонія/майстерність»* визначає, як культура ставиться до природи та соціального середовища.

Безумовно, більшість культур можуть бути розташовані десь посередині спектру для кожного з наведених вимірювань. Проте, культури, які розміщуються ближче до країв цього спектру, стикаються з конкретними викликами. Наприклад, випередження прагнення до «належності» за рахунок «автономії» може завадити створенню сильної самооцінки та впевненості. У той же час, підтримка «автономії» на шкоду «належності» може призвести до негативного впливу на міжгрупові відносини. Незважаючи на популярність моделей, що акцентують ціннісні різниці між культурами, наукові дослідження свідчать, що поведінку осіб із різних суспільств не завжди можна однозначно пояснити на основі цінностей. Тому для аналізу міжкультурних відмінностей використовуються різні моделі.

Галузі та напрями в психології, пов'язані з поняттям культури

Поняття культури цілком природно виявилось ключовим для розуміння багатьох аспектів психології. Відомі психологи та фахівці в галузі консультативної психології виявили, що ефективність психологічної допомоги та консультування залежить від культурного контексту, в якому вона надається. Таким чином, вивчення культурних аспектів стало необхідною передумовою для удосконалення методів та підходів в консультативній практиці. Розуміння необхідності враховувати соціокультурний вплив на консультативну діяльність психолога та психотерапевта призвело до розвитку спеціалізованих галузей в психології, які прямо пов'язані з аналізом культурних аспектів. Це явище стало особливо актуальним у останній чверті XX століття, і досі являється актуальним на початку XXI століття.

Культурна психологія – галузь психологічної науки, що вивчає взаємодію індивіда з його історичним і соціокультурним оточенням. Ця наука сприймається як міждисциплінарна, об'єднуючи психологів, антропологів, лінгвістів, філософів і інших дослідників з метою вивчення впливу культури та її атрибутів на психічні процеси людини. В цьому контексті важливим є аналіз конкретних культур, які порівнюються, що є системним підходом, незалежно від того, чи проводиться дослідження всередині культури, до якої належить дослідник, чи в іншому контексті. Також сучасна культурна психологія розглядається як частина науки про розвиток, яка вивчає явище розвитку через призму різних дисциплін, включаючи психологію, біологію, соціологію та антропологію, і ґрунтується на ідеї переваги трансформації системи над статичними формами. Такі виклики також постають перед іншими суміжними областями: культурно-історичною психологією, соціокультурною психологією, етнопсихологією, дискурсивною психологією та іншими (Okazaki, S., David, E. J. R., & Abelmann, N. 2008).

Індигенна психологія – це науковий підхід, який набуває все більшої популярності у західних країнах за останні 50 років. Вона представляє собою систему психологічних знань, що виникають з власної культурної спадщини та мають місцевий характер на певній території. Головна ідея полягає в нерозривному зв'язку між змістом (значенням, цінностями) та контекстом (соціальним, культурним), які взаємодіють і впливають одне на одного.

Індигенна психологія відрізняється від традиційного універсалістського підходу, оскільки зосереджується на місцевих коріннях та не претендує на універсальність з самого початку. Ці психологічні знання розробляються вченими, представниками вивченої культури, що дозволяє глибше розуміти психологічні явища в контексті цієї культури (Adair, J. G. 1999).

Мультикультурна психологія – це галузь психології, що досліджує, як індивіди різних культур взаємодіють між собою та як культурні фактори впливають на їхні психологічні процеси та поведінку. Основною метою мультикультурної психології є розуміння впливу культурних відмінностей на такі аспекти, як сприйняття, мислення, емоції, взаємодія та адаптація. Вона також досліджує, як індивіди функціонують у різних культурних середовищах, формують свою ідентичність і вирішують конфлікти та спільні завдання між культурами. Мультикультурна психологія вивчає такі питання як: культурні стереотипи, упередження і способи взаємодії між різними культурами.

Зацікавленість у мультикультурній психології зросла завдяки руху за громадянські права та феміністичному руху. Багато меншинних авторів акцентували увагу на проблемах меншини у взаємодії з більшістю. Існують критики широкого розуміння мультикультуралізму, вказуючи на можливу стереотипізацію груп меншин і ризик нового формування расизму. Попри це, мультикультурна психологія залишається загальною теорією, що об'єднує культурні відмінності та загальнокультурні риси (Ahluwalia, M. K., & Zaman, N. 2010).

Науковці розглядають підходи до мультикультурного консультування з критичної точки зору. Деякі визначають пастки широкого розуміння мультикультуралізму, яке може призвести до некоректної оцінки різниць між культурами. Наприклад, М. Рідлі вказує на існування ненавмисного расизму в роботі консультантів, де той, хто стверджує, що не розрізняє клієнтів за кольором шкіри, може уникати диференційованого підходу до різних груп. Це може призвести до помилкових інтерпретацій і невірних сприйняття клієнтів. Є ж і ті вчені, що захищають універсалістську позицію, вказуючи на важливість забезпечення можливості змін для клієнтів у будь-якій культурі. Розуміння різних підходів в

мультикультурному консультуванні є важливим для подальшого розвитку цієї області.

Хоча на перший погляд *універсалізм* та мультикультурна психологія мають під собою спільні засади та цілі, тим не менш – це два різних підходи, які визначаються різними поглядами на вивчення і розуміння психологічних явищ та процесів у контексті різних культур і груп. Універсалізм в психології покладається на ідею застосовності загальних психологічних принципів до всіх, незалежно від їхньої культурної приналежності. Він бере до уваги існування універсальних психологічних процесів, які властиві всім людям. Мультикультурна психологія визнає різницю та культурну специфіку в психологічних процесах і поведінці, досліджуючи вплив культурних чинників на психологію і розглядаючи різницю між культурами у сприйнятті, мисленні, емоціях та інших аспектах психічної діяльності. Мультикультурна психологія наголошує на важливості розуміння та адаптації психологічних теорій та методів до різних культурних контекстів і груп.

Крос-культурна психологія та культурна психологія подібні та водночас відмінні напрямки досліджень в психології. Крос-культурна психологія, як зазначав Дж. Беррі та його колеги, спрямована на дослідження подібностей та різниць у психологічному функціонуванні в різних культурних та етнокультурних групах. Вона вивчає взаємозв'язок між психологічними, соціокультурними, екологічними та біологічними чинниками, а також можливість їх зміни. Ключовою рисою крос-культурної психології є її акцент на порівняльному та аналітичному аналізі культур як визначальних факторів у впливі на поведінку людей. Ця наука розглядає психологічні змінні у різних культурних контекстах для встановлення причин і умов різноманітності поведінкових проявів (Allik, J. 2013).

Проте, не завжди легко визначити чітку межу між *культурною, мультикультурною та крос-культурною психологією*, оскільки погляди вчених можуть суттєво відрізнятись. Наприклад, в деяких випадках культурну психологію розглядають як підгалузь крос-культурної психології, що використовує порівняльні методи для визначення спільних та відмінних рис різних культур. У інших випадках міжкультурні дослідження розглядаються як специфічний метод в арсеналі культурної психології.

Етнічна психологія, чи етнопсихологія виникла з європейської філософської спадщини, зараз являється напрямом вітчизняної наукової традиції. Етнічна психологія – це галузь психологічних досліджень, яка спеціалізується на вивченні впливу етнічної приналежності, культурних різниць та ідентичності на психологічні процеси та поведінку людей (Данилюк, І. В. 2010). У сучасній етнічній психології виділяють кілька основних напрямків: етнологічний, що нині відомий як психологічна антропологія, який був впроваджений діяльністю американського вченого Ф. Боаса; порівняльно-культурна психологія для зосередження на психологічному аспекті; та психологія міжетнічних відносин. Основним завданням етнічної психології є розуміння та пояснення того, як культурні, етнічні і соціальні чинники впливають на індивідів та спільноти, і як вони впливають на психічне здоров'я, розвиток, сприйняття світу і міжособистісні відносини.

Етнічна психологія має відмінності від культурної психології, крос-культурної психології та мультикультурної психології, хоча ці галузі мають певні спільні риси і перетинаються. Етнопсихологія фокусується на вивченні психологічних аспектів конкретних етнічних груп, їхніх ідентичностей та проблем, пов'язаних з етнічним походженням. Вона спеціалізується на питаннях, пов'язаних із спадковістю, культурними традиціями, мовами та релігією конкретних етнічних груп, в той час, коли

інші галузі зосереджені на загальних або міжкультурних аспектах психології. До того ж особливістю етнічної психології є те, що вона як поняття рідко зустрічається на Заході (хоча виникла саме там), та більш розповсюджена у роботах вітчизняних фахівців. До того ж вона являється міждисциплінарною галуззю знань, що дає різноманіття в тлумаченнях та дослідженнях на її тему.

У цьому теоретичному дослідженні перш за все розглядається аспект мультикультурного консультування, його вплив на надання психологічної та психотерапевтичної допомоги. Задля цього ми піднімаємо питання етнокультурної відповідності підходів для проведення консультаційних процесів. Звісно, в рамках вивчення всіх аспектів даного питання буде проаналізовано і крос-культурне консультування, яке схоже, але не тотожне мультикультурному, що було зазначено вище. Окрім цього, наріжним питанням для аналізу буде протипоставлення підходів універсалізації (глобалізації) та індигенного підходу в психологічній науці та практичному застосуванні. Адже для цього буде проаналізовано соціокультурні традиції, відповідність культурним аспектам та доречність використання нині, для українського суспільства.

Висновки до 1 розділу

В рамках першого розділу ми проаналізували, що поняття культури історично виникло ще за часів античності, але розвивається та отримує нові сенси і нині. Адже перш за все культура – це поняття, яке максимально пов'язане з людиною та суспільством загалом, воно часто опирається на історичні процеси та тенденції розвитку людства. Також культура як явище невіддільно пов'язане з іншими явищами суспільства, взаємодіє з усіма сферами і матеріального, і духовного світу людини. Окрім цього, культура має інформаційні властивості, що означає

необхідність розглядати це поняття не лише з часом, а і звертати увагу на процеси відтворення, передачі, збереження, зміни культури відповідно. Розглядаючи основні функції культури (адаптаційна, пізнавальна, аксіологічна тощо), ми можемо зробити висновки, що поняття культури беззаперечно буде відігравати роль одного з основних чинників в будь-якій сфері, пов'язаній з людиною, суспільством та взаємозв'язками між ними.

Також ми побачили, що проблема різниці в ментальному устрої між різними етносами створила нову галузь наукових психологічних досліджень, спрямованих на дослідження феномену культури. Сучасні пошуки вчених спрямовані на отримання розуміння, як культурний поділ суспільства впливає на глобальну динаміку та взаємодію між різними культурами. Існування в полікультурному суспільстві часто призводить до виникнення міжгрупової напруги, яка може виявлятися як відкритими конфліктами, так і бути прихованою, коли взаємодія з представниками інших культур стає джерелом конфліктів. Друга характеристика полягає в тому, що етноідентичність часто стає більш виразною серед тих, хто проживає в полікультурному середовищі, відмінному від їх власного. Нарешті, третя ключова точка полягає в тому, що полікультурне середовище надає людині значно більше можливостей для поглиблення свого розуміння особливостей як її власної етнічної групи, так і інших етнічних груп. Крім того, це середовище може впливати на розвиток міжетнічного розуміння та формування комунікативних навичок. Розуміння психологічних аспектів культур має важливе значення для сприйняття себе та інших, а також для будування взаємин з іншими людьми.

В останньому підрозділі ми розглянули підходи, якими фахівці з галузей психології, соціології, антропології розділяли та порівнювали різні культури. Звісно, такими інструментами варто користуватися критично. Адже, по-перше, як і було вказано, не всі культури можна приписати лише

до одного категоричного критерію, частіше зустрічається поєднання дуальності. По-друге, акцентуючи увагу на належності до певної соціокультурної групи, легко виникає стереотипізація представників групи. Для практикуючого психолога, психотерапевта це може призвести до невірному вибору підходів у роботі з клієнтом. Але загальне розуміння принципів та особливостей кожної типології культур, знання про їх відмінності, практичне знайомство з їх представниками може значно покращити кругозір фахівця, та зробити його культурно-орієнтовані підходи не хаотичними чи інтуїтивними, а практично-обумовленими та теоретично обґрунтованими.

Також ми дослідили основні галузі в психології, які були засновані та досліджувані в рамках поняття культури. Так, всі вони мають спільні риси та характеристики: етнопсихологія з індигенною, кросс-культурна з мультикультурною. Але всі вони мають і конкретні відмінності, і особливості, які варто знати, досліджуючи теоретичні матеріали та вивчаючи культурно-орієнтовані підходи в психології та психотерапії. Це приводить нас до висновку, що поняття та феномен культури глибоко пов'язані з пошуками та дослідженнями в галузі психології, про що говорять численні психологічні напрямки, які розглядають аспект культури під різними кутами.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНО-ОРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРОТИСТОЯННЯ ТЕНДЕНЦІЇ УНІВЕРСАЛІЗМУ ТА ІНДИГЕНІЗАЦІЇ

В сучасному глобалізованому світі особистість стикається з новими викликами, що підкреслює важливість психологічної допомоги, надаючи їй враховуючи культурну традицію. Взаємозалежність психологічного консультування та культурного середовища – актуальна проблема у сучасній психології.

Так ще у минулому столітті у психологічній науці почали поширюватись думки, що культурна система, а саме її релігійні, філософські, етнічні традиції, має величезний вплив на формування особливостей психічних процесів індивіда. Звичайно, крім описаних факторів на формування особистості впливають ще також географічні, соціальні і багато інших чинників, і саме цю ідею зараз вивчає культурна антропологія і крос-культурна психологія, про які було сказано в попередньому розділі. Таким чином, можемо зробити висновок, що нам варто не лише загально враховувати всі ці чинники та їх вплив на формування особистості індивіда, а і їх вплив на характер надання психологічної допомоги. Особливу увагу в даному розділі ми приділимо впливу західної культури та застосуванню західними вченими інокультурного досвіду, руху антипсихіатрії та панпсихологізації, де їх інерційний вплив заважає розвитку унікальних психологічних знань, які виникають з соціокультурної специфіки конкретної цивілізаційно-культурної спільноти. А також розглянемо, чи можливо знайти культурно-орієнтовані підходи в методах західного та не-західного психологічного консультування.

Важливість урахування особливостей культурного середовища індивіда та використання при роботі з ним спеціальних крос-культурних підходів, спонукають нас сформулювати та виокремити мету даного теоретичного розділу, яка дасть відповідь на наступні питання: яким чином приймається рішення щодо використання популярних методів консультування в конкретній культурі всередині іншого психосоціального середовища? Наскільки адаптовані методи, відомі з інших культур, до конкретних вимог щодо психологічної допомоги? Чому інокультурні психологічні знання досі не належним чином проаналізовані та застосовуються, майже як універсальні, без врахування не лише ментальних особливостей і традицій конкретного суспільства, але й індивідуальних особливостей? Отже, мета даного розділу: відстежити суть тенденції індигенізації як передумови культурно-орієнтованих методів в психологічному консультуванні та психотерапії, розкрити її основні принципи та осмислити розміри цього процесу.

2.1. Явище універсалізації та вестернізації у підходах психологічного консультування та психотерапії

Якщо повернутись до історії, то ми пам'ятаємо, що сама психотерапія, як наука зародилась у Західній Європі ще у 19 столітті, під впливом філософських робіт З. Фрейда, І. Павлова та К. Юнга. Вони створили перші теоретичні та методологічні засади для розвитку психотерапії. У той час психотерапія розвивалася в основному в Західній Європі і її методи вважались та просувались як універсальні під впливом західноєвропейських концепцій та підходів, а згодом ставали загальноприйнятими та розповсюджувалися в інших культурних та соціальних контекстах.

Отже, явище універсалізації в психологічному консультуванні – це поширення та прийняття загальних принципів, методик та практик консультування на весь світ. Але заглиблюючись у суть, це означає, що певні методики або практики, які були розроблені або широко застосовуються в одному регіоні, стають загальноприйнятими і використовуються у всьому світовому співтоваристві. Універсалізація виникла як наслідок світової глобалізації, активізації міжнародного обміну знаннями та практиками, а також впливу сильних психологічних шкіл і парадигм. Це призводить до як позитивних, так і до негативних наслідків (Федько, С. Л. 2016). З одного боку, це дозволяє психологічним методам стати більш доступними та широко застосовуваними, а також сприяє обміну знаннями між різними культурами. З іншого боку, універсалізація призводить до знецінювання культурних та індивідуальних різниць у підходах, що може негативно впливати на загальну ефективність психологічної допомоги.

Вестернізація – процес, який деякі вчені вважають наслідком або суттю явища психологічної універсалізації та глобалізації. Він полягає у сильному впливі західних психотерапевтичних підходів на практику у різних культурних та соціальних контекстах. Вестернізацію можна прослідкувати в тому, як західні методи та підходи адаптувалися до різних культур і ставали загальноприйнятими (Yang, K-Sh. 2012).

Історично таку прийнятність та розповсюдженість вестернізації по-перше зумовлено тим, що Сполучені Штати Америки є державою з найбільш різноманітним етнічним складом, що включає представників усіх існуючих расових груп. Сучасна американська нація переважно є результатом етнічного змішання населення, яке походить з різних частин світу, зокрема з Європи та Африки. Протягом багатьох століть до США

прибували англійські, іспанські, німецькі, китайські та багато інших іммігрантів. І такий порядок речей підтримується самою державою.

Більше того, у світлі всезагальної глобалізації важливо враховувати зростаючу вагу міжнародного партнерства та співробітництва. Психологічна наука, загалом, і консультування зокрема, стають активними учасниками цього процесу завдяки можливості безперешкодного обміну знаннями між фахівцями незалежно від їх географічного розташування. Це, безумовно, вносить свій позитивний вклад, однак варто звертати увагу на ряд специфічних аспектів такого обміну. Наприклад, відомо, що західні наукові концепції, американські та європейські, часто інтенсивно і без належної критики використовуються фахівцями з усього світу як сучасні та передові. У теперішньому професійному оточенні, включаючи психологів, але не тільки, надається надзвичайно висока оцінка і вважається більш престижним і цінним володіння зарубіжними методами роботи, ніж використання власних вітчизняних засобів. Фахівці, які прагнуть до володіння іноземними методами, часто вважаються набагато більш кваліфікованими, ніж їхні колеги. Такий підхід призводить до ігнорування важливості розвитку власних психологічних знань, що не базуються на імпортованих концепціях, а, навпаки, враховують суспільні та культурні особливості конкретних груп людей. І, що не менш негативно, зменшується кількість досліджень та аналізу власних концепцій. Зворотній бік ситуації теж існує: англомовні фахівці з психології та психотерапії рідко звертаються до літератури та методик поза англомовними джерелами, тобто обмежують інформацію тими не-англосаксонськими спеціалістами, які володіють двома та більше мовами. Велика кількість дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних, надає докази професійної експансії західних наукових психологічних підходів у всьому світі. Це включає знаних вчених, які внесли вагомий внесок у психологічну науку,

вказуючи на проблеми, які виникають при безкритичному застосуванні західних концепцій та методів у різних культурних контекстах (Gerstein, L. H., Heppner, P. P., Stockton, R., Leong, F., & Ægisdottir, S. 2012).

Універсальний підхід, розроблений в роботах таких вчених, як С. Паттерсон, А. Леунг та інші, спрямований на створення універсальних інтегративних психологічних знань, що виходять за межі етнічних та культурних відмінностей. Ця позиція визнається в процесі глобалізації і спрямована на зменшення національних меж та, у контексті нашої проблеми, національної ідентичності.

Обидві зазначені тенденції, схожі за своєю суттю, є цікавими, перш за все, у практичному плані і ефективності застосовуваних методів. Таким чином, з погляду даного питання, важливо розглядати проблему з двох позицій: по-перше, можливість і доцільність створення та впровадження універсальної консультативної практики поза межами країн Заходу, а також надання їй статусу культурно-вільної; по-друге, яку роль варто виділити створенню і використанню існуючих культурно-специфічних підходів консультування на основі індигенних психологічних знань на противагу вестернізації та універсалізації.

Говорячи про вестернізацію та вплив США на світ та глобалізацію, обов'язково слід згадати психологічне знання, що ґрунтується на культурній традиції Заходу, і яке часто у науковій психологічній літературі позначається аббревіатурою WASP (Западна академічна наукова психологія). Отже, в рамках встановлених завдань розділу ми звертаємось до вивчення місця та ролі WASP в системі світової психологічної науки, її соціокультурних коренів і можливостей її запозичення та спадкування. Наприклад, Дж. Катс зазначає, що вона обумовлена лише «культурною традицією білих», яка у свою чергу представляє собою синтез ідей,

цінностей та переконань, притаманних нащадкам білих європейських іммігрантів в США, головним чином англосаксонських протестантів з Англії, Шотландії та Ірландії. П. Педерсен вказує на те, що західні консультативні практики ґрунтуються на ідеях індивідуалізму, і в них зазвичай вважаються недоцільними засади колективізму, навіть більше, їх часто розглядають як негативне явище або навіть невротичну реакцію. З аналогічної точки зору на беззастережну прихильність до західної концепції індивідуалізму вказували А. Айві (1998), Е. Сампсон (2000), Р. Арділа (2007) та інші.

І тут же буде доречно згадати про термін WEIRD, який є англомовним акронімом, що означає «Західний, Освічений, Промислово розвинений, Заможний, Демократичний». У контексті психології, особливо в дослідженнях та консультуванні, термін WEIRD використовується для виділення і опису категорії людей, які представляють собою основну цільову аудиторію або об'єкт досліджень. Ці особи вирізняються певними спільними характеристиками, такими як: західна культурна спадщина, вища освіта, наявність індустріального розвитку в їхніх країнах, високий рівень доходів та демократична система управління. Термін WEIRD вказує на обмежену природу багатьох психологічних досліджень та психологічного консультування, оскільки вони часто базуються на даних і припущеннях, які відображають специфічні аспекти життя і відносин в цій визначеній категорії осіб. Універсалізація психологічних висновків, отриманих на основі досліджень WEIRD-популяції, відповідно може бути некоректною або навіть несправедливою для груп інших культур або інших соціальних контекстів (Федько, С. Л. 2016).

Отже, можна зазначити єдність поглядів різних дослідників на те, що західний підхід, який тривалий час розглядався як універсальний, не є культурно-вільним. Очевидно, що він виражається передусім у спадковості

від традиційного американського суспільства, яке здебільшого представляє собою групу білого населення із спрямованістю на індивідуалізм та споживчий підхід.

Причини некритичного запозичення західно-орієнтованого підходу як універсального включають два основні фактори. По-перше, професіонали з усього світу мають практично необмежений доступ до наукових публікацій американських дослідників, однак лише мала їх частина може публікувати свої роботи в виданнях, які друкуються в США, окрім вже зазначених мовних обмежень. Сучасні спеціалізовані психологічні видання з США є популярними по всьому світу і користуються великим авторитетом. Проте, як вже згадувалось, професіонали з США рідко перевіряють публікації своїх колег поза американським континентом, особливо якщо вони написані не англійською мовою. По-друге, не менш значущою є та обставина, що США вже десятки років є приймаючою стороною для великої кількості іноземних студентів, вчених і практикуючих психологів, які, закінчивши навчання, повертаються на батьківщину (Arnett, J. J. 2008). Таку тенденцію ми можемо спостерігати і в програмах українських навчальних закладів – чим «західніша», більш розвинена країна, тим популярніше серед студентів бажання поїхати туди за програмою обміну або стажування. А з початком повномасштабної війни з'явилися численні програми по залученню українських «мізків» – досвідчених спеціалістів, науковців, яким обіцяють допомогу та багато бонусів при релокації до західних країн. І такі пропозиції ми можемо відслідкувати у багатьох країнах, від Республіки Польща (програми обміну лікарів) до США (видача віз на підставі наукових досягнень). Слід відзначити, що для деяких із таких людей, що пізнали нав'язування Заходу, невдалий досвід застосування передового західного досвіду в не-західних культурах послужив підставою для

боротьби за розвиток культурно-відповідного психологічного знання (наприклад, В. Енрікес на Філіппінах, А. Леунг в Китаї, детальніше у розділі 2.2).

Шляхи вирішення проблеми «західної універсалізації» консультаційної практики психолога і психотерапевта по всьому світу можуть полягати в розробці та пошуку інших підходів до консультивання, таких, що базуються на соціокультурних традиціях кожної окремої етнічної групи, так званих «індигенних підходів».

Дуальність питання також полягає в тому, що з одного боку – традиційний психологічний підхід, базований на західній культурі WASP, може бути внутрішнім для США та певних європейських країн, але його тлумачення може бути спотвореним через швидке розповсюдження поза межами цих кордонів. Але в самих цих країнах цей підхід буде ефективним та культуро-доцільним.

Слід виділити наступні чинники та фактори розповсюдження універсалізації та вестернізації:

- Історичні фактори: Багато психологічних теорій і методів були розроблені на Заході і стали популярними завдяки своїм впливовим прикладам. Це зробило їх широко використовуваними в усьому світі.
- Лінгвістичні обмеження: Багато ключових психологічних текстів та досліджень були написані англійською мовою, що призводить до того, що інші дослідники мусять перекладати їх і працювати з англійськими джерелами.
- Наукова домінантність: Вестернська психологія була домінуючою в глобальному масштабі, і це стимулювало інших дослідників приймати західні концепції і методи.

- Глобалізація: Зі зростанням глобалізації культури, вплив західної психології поширюється ще швидше і ширше.
- Ресурси: Західні країни зазвичай мають більше ресурсів для досліджень і розробки психологічних методів, що робить їхні підходи більш доступними та впливовими.

Отже, ми все ще стикаємося з явищем експансії, але в науковому світі. У цьому процесі важливу роль відіграла політика глобалізації, яка включає в себе процеси всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Однак після детального розгляду стає зрозуміло, що гасла глобалізації насправді представляють собою процес вестернізації, а саме, підкорення всього світу культурним шаблонам англо-американської імперії. Якщо ми прагнемо уникнути негативних наслідків цього явища, то дуже важливо критично дослідити та оцінити можливість його ефективного використання в країнах, які не відносяться до західних. Останнім часом питання кросс-культурної валідності універсальних методів психологічної допомоги було активно обговорено серед дослідників, які спрямовані на глибокий перегляд тенденції, яка, можливо, стала звичною, але насправді не може бути універсальною з огляду на зазначені вище причини. Як результат цього аналізу, було засновано зовсім новий підхід до консультування, відомий як індигенний. Цей підхід ґрунтується на психологічних теоріях, концепціях та методах, які відображають культурний контекст певної спільноти людей, а не нав'язані ззовні ідеологічні концепції. Викладені вище обставини підкреслюють актуальність питання індигенізації в психологічному консультуванні та психотерапії, зокрема, в контексті вітчизняної практики. Варто зауважити, що ефективність психологічної допомоги визначається не лише кількістю методів і технік, якими володіє спеціаліст, не лише різноманітністю арсеналу допомоги, але й їхньою глибиною та якістю, та доцільністю вибору конкретного підходу

у конкретній ситуації з конкретним клієнтом. Варто розуміти, чи підхід враховує особливості клієнта, чи гармонійно впишеться в проблематику його ситуації та чи відобразить ментально-культурні особливості клієнта.

Таким чином ми підійшли до наступного розділу, де більш глибоко розглянемо проблему протистояння індигенності та універсалізації.

2.2. Індигенне консультування як противоага концепції універсалізму та передумова культурно-орієнтованого підходу в психотерапії та психологічному консультуванні

У попередньому розділі ми вже ретельно розглянули та визначили проблему універсалізму та його впливу на психотерапію та психологічне консультування – він відзначається прагненням застосовувати універсальні, а по суті західно-орієнтовані підходи до клієнтів з різних культурних та етнічних середовищ. Такі підходи переважно розроблені на Заході та для Заходу, тож можуть не враховувати культурні, соціальні та етнічні особливості інших народів. Універсальний підхід може надмірно підкреслювати загальність психологічних принципів, ігноруючи індивідуальні потреби і культурні контексти клієнтів.

Які ж можна виділити переваги універсального підходу:

- Простота та доступність знань: універсальні методи розповсюджені та описані багатократно, вони мають під собою велику базу досліджень, тож це робить їх доступними для використання на практиці багатьох психологів та консультантів.
- Відносна ефективність: універсальні підходи можуть бути ефективними у багатьох випадках, досліджених та описаних, але

саме в таких, де культурні відмінності не мають впливу на процес психологічного консультування.

В той час як серед обмежень підходів в універсалізації можна виділити:

- Вибірковий орієнтир на культурно-історичні особливості: універсальні методи можуть не враховувати культурні особливості та контексти клієнтів не-західного світу, що може призвести до неефективності та навіть до погіршення стану клієнта.
- Потенційна адаптація: універсальні методи можуть потребувати адаптації для застосування у різних культурних середовищах, що збільшує складність роботи з клієнтами з різних культур.
- Ризик етноцентризму: універсальні підходи можуть сприяти етноцентризму, коли психологи проєктують свої власні цінності та переконання на клієнтів з різних культур, що в свою чергу може викликати конфлікти та погіршення відносин клієнта та фахівця (Azuma, H. 1984).

У цьому ж розділі ми розглядаємо важливість індигенного консультування як противоваги універсалізму та передумову культурно-орієнтованого підходу в психології. Перш ніж перейти до протиставлення універсалізму та індигенного підходу, слід почати з історії та причин, що призвели до виникнення індигенного підходу, а також з визначення його суті.

Концепцію індигенізації пов'язують з результатом росту культурної самосвідомості та відстоювання етнокультурними групами власної ідентичності. У зусиллях переходу від «глобального» (по суті, культурно-умовленого та обмеженого) підходу до культурно-орієнтованого, відзначається поява тенденції «де-вестернізації» (De-Westernization), яка

передбачає вихід із-під впливу Заходу та бажання зміцнення власної цивілізаційної незалежності в незахідних цивілізаціях. Один із варіантів реалізації процесу «де-вестернізації» полягає в індигенізації (Indigenization), що є результатом зростання культурного самосвідомості та відновлення зв'язків з власними культурними коренями. Тож індигенна психологія відзначається підходом, в якому зміст (особливо значення, цінності та переконання) і контекст (наприклад, соціальний, культурний та екологічний) є нероздільними та взаємопов'язаними елементами. Однією з важливих рис індигенних психологічних знань є їхнє місцеве походження – вони не є внесеними або запозиченими з інших регіонів. Форма психологічної допомоги, що випливає з конкретної культурної традиції та акцентує увагу на культурних аспектах, називається індигенною консультацією та психотерапією. Головною ідеєю є те, що так само, як деякі культурні фактори впливають на проблеми, пов'язані із зверненням до психолога, методи вирішення цих проблем повинні бути враховані культурними особливостями.

Початково індигенізація виникла у ХХ столітті як спроба не-західних країн зміцнити свою культурну незалежність від впливу Заходу. Теоретик С. Хантінгтон, американський соціолог та політолог, використовує термін «антизахідний націоналізм» для опису цього явища, акцентуючи увагу на соціокультурній складовій явища.

В. Енрікес був видатним філіппінським психологом, якому приписують роль першовідкривача та засновника руху індигенізації. Він спрямовував свої зусилля на створення і розвиток індигенної психології: підкреслював важливість врахування культурних та етнічних особливостей у психологічних дослідженнях та консультативній роботі, сприяв розвитку індигенних психологічних підходів у Філіппінах. Протягом понад чотирьох десятиліть існує впроваджений ним «Sikolohiyang Pilipino», підхід, який

став одним із перших, що піддався впливу принципу культурної відповідності у сфері психології та психотерапії. Центральною концепцією та цінністю є поняття єдності. І це не дивно, адже більшість жителів Філіппін є прихильниками католицизму, що відрізняє їх серед інших країн Південно-Східної Азії. Вони вважають, що відданість своїм корінням дарує їм силу для досягнення цілей та реалізації задумів. Це зумовлює формування колективістської спрямованості філіппінців. Такі риси філіппінської культури роблять західну методологію важкою до застосування в роботі з філіппінцями (Enriquez, V. G. 1989).

Після В. Енрікеса рух індигенізації поширився і на інші країни. Д. Сінха (1996) був важливим фігурою в русі індигенізації в Індії: критикував вестернізований підхід у психології та визначав потребу в індигенних психологічних теоріях та практиці. Дж. Адер (1999) – був провідним дослідником руху індигенізації в Канаді. Він акцентував увагу на значущості врахування культурних реалій та переконань в психологічній роботі з корінними народами Канади. І інші спеціалісти, які відзначились в історичному впровадженні індигенізації, мексиканський психолог Р. Арділа, Й. Касима в Австралії, М. Бонд та Г. Као активно досліджували культурні впливи та варіативність у психології китайців, С-Ч. Чо в Кореї розробляла культурно-орієнтовані методи психологічного консультування та дослідження, які враховували особливості корейської культури та ідентичності. Також Р. Діаз-Гуереро в Мексиці, П. Боски в Польщі, І.С. Ямагучі та Х. Азума в Японії, У. Кім в Кореї, Р. Діас-Лавін в Мексиці. Потрібно відзначити, що індигенний підхід включає інтегроване знання, яке об'єднує аспекти свідомості не лише в галузі психології та психотерапії, але також в антропології, історії, філософії, релігієзнавстві, літературі та інших галузях.

З лінгвістичної точки зору слово «індигенний» означає «виростати в межах певного середовища». Це вказує на оригінальні або характерні для певної території явища, які відрізняються від інших. У нашому дослідженні поняття «індигенний» використовується, щоб відзначити внутрішню культурну приналежність, на відміну від запозиченої іноземної.

Загалом, рух індигенізації у психологічній науці представляє собою важливу тенденцію і спрямований на три основні цілі: по-перше, країна не-представник універсальної концепції намагається зміцнити свою власну ідентичність; по-друге, він реагує на спроби експансії світового наукового знання; і, по-третє, прагне глибше розуміти, що іудео-християнська традиція, представлена засновником класичного психоаналізу та його наступниками, є соціокультурним феноменом, а не універсальним рішенням для всього світу (Allwood, C. M. 2011). В. Енрікес, ініціатор руху індигенізації психології на Філіппінах, розглядає дві форми цього процесу: індигенізація ззовні і індигенізація зсередини. Перша передбачає модифікацію існуючих психологічних теорій та методів для відповідності місцевому культурному контексту, в той час як друга приймає лише концепції та методи, розроблені всередині певної культури, і покладається на «індигенну інформацію» як первинне джерело знань. Наприклад, вчені з країн Східної Азії декілька разів висловлювали критику щодо цінностей індивідуалізму, які не можуть бути безпосередньо застосовані на Сході, оскільки тут визнається важливість взаємозв'язку людини з іншими як ключового аспекту людської сутності. Як стверджують У. Кім, К. Янг і К. Хванг (2010), у Східній Азії ієрогліф, що відповідає англійському поняттю «людське буття», буквально перекладається як «людина поміж». Наслідком цієї ситуації є виникнення відсутності консенсусу в питанні можливості генерації аутентичних індигенних психологічних знань у випадках, коли

дослідник не є представником тієї культури, яку він вивчає. Зокрема, У. Кім та інші автори (2010) розглядають обмеження «внутрішньої видимості» культури для її членів. Те, що корінні мешканці вважають очевидним, для іноземця може стати об'єктом ретельного аналізу, і останній може надати більш об'єктивну оцінку тому, що відбувається.

Але, при ретельному розгляді праць дослідників, що активно пропагують концепції індигенізації у своїх країнах, можна виявити, що більшість з них насправді є представниками тих культур, які вони вивчають (Diaz-Loving, R. 1999). Це свідчить на користь твердження, що особи, народи яких досліджуються, вказують на широкі можливості для створення індигенних психологічних знань, оскільки вони є представниками досліджуваної культури. Додатковим аргументом в підтримку цього положення є факт, що процес формування індигенних психологічних знань часто супроводжується використанням місцевої мови. Мова в цьому контексті виступає не лише як інструмент для визначення психологічних понять, але і як посередник у процесі дослідження психології даного народу. Це призводить до того, що представники вивченої культури, як носії менталітету та мови, знаходяться в більш вигідному положенні, оскільки мова для них не лише інструмент комунікації, але і форма громадської свідомості. Існування мовних відмінностей може створити складнощі в аналізі, які можуть впливати на сприйняття психологічних понять. Наприклад, деякі мови мають терміни, для яких не існують еквівалентів в інших мовах. Наприклад, арабська мова не має слова, яке відповідає англійському «фрустрація», а польська не має відповідника «огиді, відразі». Важливо враховувати можливість різної семантичної ваги аналогічних понять, які на перший погляд можуть здаватися схожими. Такі питання активно досліджується у галузі лінгвокультурології, проте воно має значну вагу для психології.

Наприклад, українське слово «програвати» і англійське «to lose», на перший погляд схожі. Але називаючи людину, що регулярно програє, лузером (укр. сленг) від англійського «loser» насправді закладає різну семантичну наповненість. Наше сприйняття слова «лузер» – це невдаха, тобто людина, яка має невдачливу долю, тобто те, що поза її впливом. В англійській же мові акцент стоїть на програванні, який повністю стосується конкретної ситуації – «гри», та підлягає впливу людини. Або ще наприклад, українське слово «дякую» та японське «арігато казаймас» відрізняються одне від одного в суті. Вони мають якісну різницю. Українське «дякую» виражає вдячність за роботу, увагу або турботу, подаровану особі. У культурі японців «арігато казаймас» в буквальному перекладі означає «ви ставите мене у скрутне становище». Інакше кажучи, коли японець висловлює свою подяку, він виражає співчуття та свідомість того, що залишився з боргом перед іншою людиною, і визнає свою зобов'язаність.

Зауважимо, що майже всі відомі сучасні підходи в практиці психологічної допомоги виникли і розвиваються на основі певної соціокультурної спадщини. Тим не менш, загальна зацікавленість вітчизняними фахівцями у техніках та методиках роботи, які не враховують особливості менталітету тих, хто звертається за психологічною допомогою, схиляє до взяття прикладу з більш «успішних» колег, ніж до поліпшення реальної консультаційної роботи.

Індигенне психологічне знання відрізняється від загальноприйнятого іншими джерелами, такими як філософські і релігійні тексти, що засновані саме на культурі конкретного етносу. Філософські трактати та релігійні тексти містять важливі релігійно-етичні положення, які визначають норми поведінки та системи моральних цінностей у даному суспільстві. Ці тексти також впливають на формування психічного стану особистості. Тож для

поглиблення розуміння психологічних особливостей місцевих груп людей та розширення знань у галузі психології, теоретики індигенних підходів займаються аналізом та інтерпретацією філософсько-релігійних текстів. Основну суть та ідеї цих текстів вони представляють як психологічні концепції – перевірені та обґрунтовані емпірично.

Один із таких вітчизняних культуро-орієнтованих методів психологічної консультації – це модальність «етичний персоналізм» (Бондаренко, О. Ф. 2018). Його основні концепти, що відображають психологічну реальність в міжособистих відносинах і професійних діях психолога, базуються на постулатах візантійського християнства та українського світогляду, а в той же час мають потенціал універсальності.

Звернемо увагу на питання культуродоцільності та культуроорієнтованості в українській вітчизняній консультаційній практиці. Наукові дослідження, спрямовані на вивчення феноменології, в якій відображаються та втілюються основні відмінності вітчизняної ментальності, підтверджують, що розсудливість, а не прагматизм, любов та обов'язок, а не свобода, виступають основними детермінантами семантичних структур, які важливі для вітчизняного психолога-консультанта. Конструкти нашої ментальності істотно відрізняються від ментальних структур представників англосаксонської культури, де важливими є поняття «свобода» і «самоконтроль». Незалежність особистості залишається органічною для українців, які несуть менше соціальних обмежень порівняно з західними громадянами, які давно стали залежними від корпорацій, кредитів, податків. Їх представники відчувають тривогу щодо кожної хвилини, переживають як не втручатись в чужі особисті кордони. Лаконічно це можна описати жартом про німецького чоловіка: його запитали, що він буде робити, якщо піде до своєї машини на роботу та побачить, що загубив десь права. У

відповідь – він би не сів до машини. І справа тут не в тому, що він законослухняний, а в тому, що представник нашої культури перш за все спробував би вирішити проблему, а не ставив за ціль уникнення порушень закону. Такі відмінності не можуть залишитись без уваги практикуючих консультантів. Таким чином, нам потрібні методи, які враховують культурні норми, цінності і духовні традиції нашого народу, зберігаючи в собі загальну універсальність та загальнолюдськість.

Індигенне консультування – це підхід до психологічного консультування та психотерапії, який визнає і використовує традиційні психологічні знання, практики та цінності, які властиві певній культурній або етнічній групі. Індигенне консультування покликане надати людям можливість отримати психологічну допомогу, яка відповідає їхнім культурним та соціальним потребам, розумінню та поглядам.

Основні принципи індигенного консультування включають:

- Уважність до культурних контекстів: Консультанти, що практикують індигенне консультування, ставлять у центр своєї роботи розуміння та повагу до культурних особливостей клієнта: мови, релігії, цінностей, традицій, історії та інші факторів, які впливають на його життя та психологічний стан. Вони ретельно досліджують культурний контекст клієнта та розуміють, як цей контекст впливає на його життя та психічне здоров'я.
- Використання традиційних знань та методів: Індигенні консультанти використовують традиційні психологічні знання та практики, що існують у культурі клієнта. Вони можуть базуватися на філософії, міфах, ритуалах, легендах або інших аспектах культурної спадщини.
- Розробка індивідуальних підходів: Індигенні консультанти розробляють індивідуальні підходи до кожного клієнта, враховуючи

його потреби та особливості. Вони не опираються на універсальні методи, стараються враховувати культурні відмінності та намагаються створити програми, які відповідають конкретним проблемам та цілям клієнта.

- Індигенне консультування відповідає на культурні виклики, які стоять перед сучасними психологами та психотерапевтами. Воно аналізує та допомагає зрозуміти, як культурні фактори впливають на психічне здоров'я та добробут і надає людям з інших культур можливість отримати психологічну допомогу, яка враховує їхні цінності та специфічні потреби.
- Культурно-орієнтований підхід в психотерапії та психологічному консультуванні є підходом, який ставить культурну компетентність та розуміння культурних особливостей клієнта в центр своєї роботи для надання ефективної психологічної допомоги.
- Культурна компетентність: Практики в психотерапії та консультуванні підтримують свою культурну компетентність, тобто навчаються про культури інших людей, їхні цінності та традиції. Це допомагає їм бути більш ефективними в роботі з клієнтами з різних культур (Данилюк, І. В. 2011).

Таким чином слід поговорити і про практичні аспекти впровадження індигенного підходу. Перш за все ці практичні аспекти полягають в урахуванні культурного вмісту, тобто практикуючи індигенне консультування, фахівці повинні вивчити культурні особливості своїх клієнтів і розробити підходи, які враховують ці особливості. Це може включати в себе вивчення культурних практик, мови, релігії, традицій та цінностей. Наступне – це ресурси та підтримка, за яких фахівці можуть співпрацювати з місцевими експертами, культурними консультантами та лідерами спільноти для розробки індигенних підходів. І вже як результат –

виявляти відкритість до індивідуальних потреб та виборів клієнта, враховуючи здобуті знання про його культурні особливості.

Оскільки ми вже дуже ретельно розглянули індигенізацію, варто звернути увагу і на сумісне поняття культурної інкапсуляції, значення якого іноді приписують індигенізації. Дану концепцію ввів психолог Г. Ренн (Wrenn, C. G. 1962). Він відмічав, що це не просто концепція, а реакція на зовнішні зміни, тобто вона визначається як опір, який виявляє індивід, культура або субкультура перед швидкими та радикальними змінами в способі життя та умовах існування. Тобто культурна інкапсуляція – це притаманний певній культурі спосіб розуміння і трактування певних явищ навколишнього середовища із бажанням зберегти стабільність і встановлений лад. Даний концепт відображає егоцентричну точку зору на світ.

У соціальній антропології феномен культурної інкапсуляції досліджувався Р. Пейном в контексті корінних народів, розглядаючи його як одну з форм культурного плюралізму. Він вказує на те, що в багатьох випадках культурна інкапсуляція нав'язується корінним народам національними державами та імперіями (наприклад, Австралія, Канада і Норвегія), які історично включили корінні народи в свої кордони, та відображає відокремлення спільнот всередині суспільства. Основним фактором розвитку культурної інкапсуляції є обмеження міжкультурної взаємодії у певних ситуаціях або жорстко регламентована система культурної дифузії. Ці фактори призводять до стандартизації культурних форм всередині спільноти, мінімізації міжкультурних контактів і, іншими словами, до інкапсуляції культурних традицій.

Антрополог Г. Бейтсон (1936) порівнює цей процес з явищем «ухилення», коли відбувається відмова від комунікації, що може

трансформувати звичні форми культури. З позиції місцевого спостереження, головним наслідком інкапсуляції є стандартизація та застигання внутрішніх меж, норм і традицій даної спільноти. Крім того, інкапсуляція призводить до зменшення кількості засобів спілкування з іншими спільнотами і загального проникнення цієї спільноти. В той час як з глобальної точки зору, інкапсуляція дозволяє інтегруватися в загальні культурні потоки без необхідності асиміляції індивіда чи групи. Наприклад, це може стосуватися трудових мігрантів або біженців, які мають намір повернутися на батьківщину, але в новому соціокультурному просторі ізолюють свою автентичну належність та відтворюють «дім». Вчений У. Ханнерц відмітив, що такий феномен є характерним для західних європейців і американців: вони інкапсулюють себе, залишаючись представниками метрополії і не стають космополітами ніде – ні вдома, ні в інших країнах і культурах. В глобальному контексті культурна інкапсуляція дозволяє індивідам та спільнотам, які вже певною мірою інтегровані в культурні потоки, бути рівноправними учасниками глобальних процесів.

Хоча на перший погляд явище інкапсуляції пов'язане з індигенністю, схожість полягає в причинах виникнення понять: унікальність та цінність окремих культур. Але інкапсуляція – це відсторонення від світу, коли індигенність – підтримка власної соціокультурної моделі в різних напрямках. Тим не менш, інкапсуляцію можна розглядати як складову частину більших глобальних процесів, ніж просто ізоляцію спільнот. Цей процес сприяє формуванню складних культурних конфігурацій в умовах зростаючої мобільності та дозволяє змінювати акценти від спрямованості суспільства на ізоляцію до вираження самосприйняття спільнот, які впливають на глобальні процеси.

І от тепер ми розглянемо виклики та перешкоди на шляху впровадження індигенного консультування. Першим на черзі буде

культурний стереотип, тобто фахівці можуть стикається зі стереотипами та упередженнями, які ускладнюють впровадження індигенного підходу. Важливо боротися з такими стереотипами та розвивати культурну компетентність. Наступне – мовні та комунікативні бар'єри можуть ускладнити спілкування з клієнтами з інших культур. Загалом, впровадження індигенного консультування вимагає пильної роботи, співпраці та відкритості з боку фахівців, а також підтримки та розуміння з боку спільноти.

Обґрунтованість необхідності звернутись до індигенізації як передумові культурно-орієнтованих підходів в психології підтверджується збільшенням уваги вчених до перспективності цього питання. Так, М. Сігалл, П. Дассен, Дж. Беррі та А. Пуртінга вважають, що невдовзі ми не будемо говорити про універсальну культурну психологію як таку. Можемо прослідкувати спроби вчених з усього світу індигенізувати свою психологію – підвести її до рангу культурно-обґрунтованої, в опозиції до уявної культурно-вільної. Оскільки ідея врахування культурного контексту в психологічній практиці стає все більш визнаною, вельми ймовірно, що настане час, коли вся психологія суттєво стане культурно-орієнтованою. На завершення важливо відзначити, що усвідомлення необґрунтованості застосування універсального підходу в консультаційній практиці та необхідність її розвитку в напрямку індигенізації в найближчому майбутньому ставить перед нами нове завдання – пошук культурно-орієнтованих підходів консультування, таких, які найбільш відповідали б соціокультурним нормам та цінностям спільноти, в межах якої вони застосовуються.

В підсумку, варто підкреслити, що проаналізоване вище ні в якому разі не повинно розумітися як заклик ігнорувати досягнення західної наукової думки, намагаючись вигадати свій власний метод. Тим не менш,

було відзначено, що західні підходи здебільшого являються такими ж індигенними, адже вони відображають традиції, ідеологію та цінності західного суспільства. Тенденція загального поширення їх як універсальних, так само як і бездумно використовувати поза межами західної культури, необґрунтовано. Справжнє завдання вітчизняної психології полягає в розробці культурно-орієнтованих методів, які можуть збагатити світову психологічну практику, додаючи до арсеналу психологічного впливу більш тонкі і доцільні підходи, які несуть в собі великий потенціал справжньої універсальності.

Належність до певної культури накладає на свій народ ряд специфічних рис, які виявляються в особливостях психічної функціональності. Справді, ці особливості визначають можливість або неможливість успішного застосування конкретного підходу в роботі з цією категорією людей. Головним фактором, що має визначати вибір консультативного підходу, повинна бути культурна та етнічна належність клієнта – саме ця ідея є центральною у русі індигенізації психології взагалі і системи надання психологічної допомоги зокрема.

2.3 Етнічна психологія у вітчизняній історії як передумова розвитку індигенного консультування та культурно-орієнтованих підходів

У попередньому розділі ми докладно вивчили та проаналізували індигенний підхід, суть цього підходу, його принципи, його ідеї, а також його історію та розвиток у світі. В цьому ж розділі ми детально зосередимось на розвитку індигенного підходу саме у вітчизняній психології.

Розвиток індигенного консультування в Україні пов'язаний із специфічним історичним та культурним контекстом країни. У вітчизняній психологічній практиці на сьогодні індигенізація, що розробляється обмеженим колом вчених, включаючи О. Ф. Бондаренка (2018) та І. В. Данилюка (2011), залишається маловідомою серед українських психологів. Подоланням інтересу до цього підходу було виявлення численних несумісностей у поясненні психологічних явищ у різних культурах. Наприклад, І. В. Данилюк наголошує на існуванні значних неузгоджень в науковій літературі, де виникають спроби розуміти психологічні феномени, такі як особисті досягнення, в контексті японської або індійської культури за допомогою американської теорії мотивації досягнень. Також історично спостерігалася несумісність в використанні теорії Фрейда для розуміння конфлікту між батьками та дітьми в Меланезії або застосування тестів розумового розвитку для оцінки когнітивних здібностей в незахідних культурах.

Подібно до цього, О. Ф. Бондаренко, досліджуючи специфіку процесу психологічної допомоги українцям, зауважує, що акцент при лікуванні відносин, які приносять страждання людині, здійснюється на ключових аспектах православної культури, таких як відмова від жертвоприношення, потреба в благословенні, відсутність кастраційного комплексу, едипового комплексу та інших. Зазначені підходи індигенізації відзначаються суттєвою відмінністю від загальноприйнятих підходів до психологічної допомоги.

Слід відмітити, що напрям індигенної психології як і пов'язаних з нею культурно-орієнтованих підходів зародився на вітчизняному науковому полі завдяки розвитку наближених до індигенної психології галузей. В попередньому розділі ми вже вказували, що основний психологічний напрям (на основі осмислення феномену культури), який

розвивався з кінця ХХ століття на терені нашої держави – це етнічна психологія. Так І.В. Данилюк писав, що зараз, за межами України, існує кілька схожих галузей, які досліджують етнічну психологію, включаючи «психологічну антропологію», «крос-культурну психологію», «культурну психологію», і «індигенну психологію». Тож зараз до неї приписують розвиток індигенної психології, але не тільки. Така багатоаспектність термінів, які пов'язують з етнопсихологією, визначається її міждисциплінарним характером. Іншими словами, вона співпрацює з численними іншими галузями знань, такими як соціологія, лінгвістика, біологія, екологія та інші.

Щодо її «близьких родичів», то вони включають багато дисциплін, які можуть варіювати в назвах різних країнах. Наприклад, в одних країнах це може бути етнологія або культурна антропологія, а фахівець може називатися антропологом. Однак на теренах колишнього Радянського Союзу, використовували терміни «етнолог» або «культуро-антрополог» (Гримич, М. 2000). У інших же країнах, ця галузь має спільність з психологією. Історично обидві дисципліни мали періоди співпраці, але також і періоди зіткнень і конфліктів. Наприкінці ХІХ століття і на початку ХХ століття відомі вчені, такі як В. Вундт і З. Фройд, були експертами в обох галузях. Однак пізніше виник період взаємного неприйняття та конфлікту. Одним з винятків була теорія «Культура і особистість», яка розвивалася в рамках культурної антропології, але використовувала психологічні поняття і методи.

В країнах колишнього Радянського Союзу етнічна психологія розпочала свій швидкий розвиток наприкінці ХХ століття. Ця динаміка є зрозумілою, оскільки радянська наука головним чином акцентувала увагу на процесах консолідації, тобто об'єднанні дрібних етнічних груп у великі етноси, особливо в соціалістичні нації. Розвиток соціалістичних націй і

національностей був визначеним, але аспекти цього явища з точки зору етнічної природи залишалися без аналізу.

Починаючи з середини 30-х років та до останніх десятиліть ХХ століття, вітчизняні психологи відкидали будь-які спроби проведення крос-культурних досліджень і взагалі будь-які етнопсихологічні дослідження. Постановка та обговорення питань психології в рамках етнопсихології були суворо заборонені виходячи з історично-політичної ситуації. Дослідження такого роду було розглянуте як потенційно небезпечні, незалежно від їх мети та висновків. Це призвело до того, що вся тема етнопсихології була передана іншим дисциплінам, таким як етнографія, демографія, історія, філософія, соціологія та інші. Представники цих дисциплін намагалися розв'язувати питання етнопсихології наскільки це було можливо.

У той час як проблеми дослідження етнокультурних відмінностей існують не лише в колишньому Радянському Союзі, але й у світі загалом. Психологам досить важко зберігати культурний аспект в центрі своєї уваги, оскільки коли психологія стала соціальною і поведінковою наукою, процеси, які визначають психіку, були розділені між кількома дисциплінами. Культура перейшла в антропологію, суспільне життя – до соціології, мова – до лінгвістики, минуле – до історії і так далі. Кожна з цих дисциплін розвивала власні методи і теорії відповідно до свого предмету дослідження. У психології стали використовувати стандартизовані процедури, такі як тести, експериментальні завдання та опитувальники, які дозволяли отримувати дані та застосовувати лінійні статистичні моделі. В той час як у антропології методи включали участь дослідників у повсякденних справах та гнучке інтерв'ю.

Досліджуючи історію етнопсихології, ми бачимо, що тут для універсалізації навіть є окреме слово, або є підхід. Власне існують значущі розходження у підходах дослідження між психологічною антропологією та порівняльною (крос-культурною) психологією. Використання філософської опозиції між розумінням та поясненням, або сучасних термінів «emic» і «etic», дозволяє виділити два різні підходи (Berry, 1999). Ці терміни ввів К. Пайк. У гуманітарних науках, emic отримали назву культурно-специфічні підходи, тоді як etic описує універсальні.

Emic та etic підходи спрямовані на дві різні цілі в культурних дослідженнях. Перший підхід ставить за мету формулювання принципів, які були б застосовні до будь-якої конкретної культури. У цьому випадку, акцент робиться на тому, що самі люди вважають важливим для себе і що вони знають. Цей аналіз має виключати вплив культурних схем, що були запозичені з інших культур, оскільки, за визначенням, дослідник не може зрозуміти сутність emic-підходу, використовуючи іноземні засоби. Другий підхід спрямований на встановлення загальних законів, що мають силу для всіх культур, та розробку теоретичних концепцій, які корисні для порівняння людської поведінки в різних культурних контекстах.

Третя галузь етнічної психології – психологія міжетнічних відносин, перетинається між двома дисциплінами: психологією та соціологією. Це виникає з того, що, за словами соціального психолога Г. М. Андрєєвої, проблема міжгрупових відносин часто опиняється на межі інтересів цих двох наук. Зв'язок міжгрупових відносин зазвичай включає як конфлікти, так і співробітництво, проте конфлікти стають основною складовою проблеми для будь-якого суспільства. Тому головною задачею фахівців, які працюють у цій області, є виявлення причин конфліктів та сприяння оптимізації міжетнічних відносин.

І. В. Данилюк писав, що замість імпорту західної психології, були спроби розвивати психологію в місцевому контексті, що призвело до виникнення індигенної психології, або, як її розуміють в даному контексті, багатокультурної психології. Ця область включає у себе унікальні психології різних культур по всьому світу, які можуть і не піддаватися асиміляції у єдину психологію. Маргарет Мід можна вважати ідеологічним піонером цього нового напрямку етнічної психології. Після однієї з її численних експедицій вона висловила думку щодо виховання дітей, стверджуючи, що потрібно надавати можливість дітям розуміти і поважати різноманіття життєвих стилів, щоб кожен міг обирати відповідно до своїх уподобань. Це призвело б до «цивілізації множинних стандартів», яка, на думку Мід, є необхідною для людства. Визнання всієї різноманітності, з якою люди живуть у різних частинах світу, дозволить подолати уявлення про єдиний етичний стандарт. Це також сприятиме досягненню вищого рівня особистої свободи та загальної толерантності, яка можлива лише в плюралістичному суспільстві.

Існують різні точки зору на сутність індигенної психології, які ми детально оглянули у розділі 2.2. Проте, нагадаємо, що деякі автори, наприклад, В. Енрікес, вважають індигенну психологію системою психологічного мислення та практики, яка базується на конкретній культурній традиції. Інші, як П. Гілас і А. Локк, розглядають індигенну психологію як протилежність до психології, розробленої теоретиками, які використовують експериментальний підхід, і вважають її вкоріненою в культурні думки, теорії, класифікації, припущення та метафори, які характерні для соціальних інститутів, що стосуються психологічних тем (Pe-Pua & Protacio-Marcelino, 2000). Нас же цікавить точка зору, де індигенна психологія – це по суті еміс-орієнтація етнопсихології, згідно

якої інтерпретація досліджень має опиратись на локальні особливості, тобто самих індигенних психологічних знань.

Тепер ми можемо дійти наступних висновків, що у вітчизняній психології протистояння індигенного підходу у психологічному консультуванні та універсалізму бачили наступним чином: оптимальним виходом з протистояння між універсальною крос-культурною психологією, яка розглядає психіку як універсальний механізм функціонування, та індигенною (багатокультурною) психологією, яка об'єднує унікальні психології різних культур з усього світу, що можуть і не асимілюватися єдиною психологією, є знаходження рівноваги. З одного боку, немає сенсу ігнорувати досягнення західної психології та «відкривати велосипед» у кожній окремій культурі. З іншого боку, етноцентризм західної психології вимагає враховувати інші погляди на природу людської поведінки. Ці труднощі, пов'язані з визначенням об'єкта етнічної психології, також актуальні для вітчизняної психології. Зараз існують три основні підходи до розуміння етнічної психології.

Перший напрямок схожий на підходи крос-культурної психології на Заході. Прихильники цього напрямку розглядають етнічну психологію як складову загальної психології і, застосовуючи поняття та методи останньої, ставлять перед собою завдання вивчення конкретних виявів, особливостей формування та розвитку психічних процесів і станів у представників різних національностей. У своїх дослідженнях вони прагнуть визначити, як різні культурні контексти впливають на психічні аспекти індивідів.

У цьому зв'язку прихильниця даного напрямку Г. В. Старовойтова стверджувала, що вважає етнопсихологію як можливу частину загальної

психології, і вона має важливий соціальний аспект. За її словами, етнопсихологія має вивчати унікальні психічні особливості та взаємозв'язки, які пов'язані з етнічною належністю. Ці особливості можуть бути спадковими або формуватися під час соціалізації та взаємодії з різними культурами.

Оскільки етнопсихологічні особливості (гіпотетично) можуть формуватися і в онтогенезі, і в філогенезі, значить, етнопсихологічна проблематика має найбезпосередніший зв'язок з загальнопсихологічною проблемою розвитку психіки (або з «генетичною психологією»), а обмеження етнопсихології дисциплінарними рамками однієї соціальної психології або її розгляд в якості «периферійного» розділу етнографії, навряд чи виправдано.

Другий напрямок розглядає етнічну психологію як складову соціальної психології, спрямовану на вивчення процесів міжетнічної та внутрішньоетнічної взаємодії на груповому рівні. На відміну від першого напрямку, цей підхід акцентує не лише на окремих представниках етнічних спільнот, але й на цілісних групах та принципах їхнього психогенезу, розвитку та взаємодії. Основна ідея полягає в тому, щоб розуміти, як групові взаємодії та динаміка формування етнічних спільнот впливають на психічні аспекти учасників цих груп.

Третій напрямок поєднує етнічну психологію з етнографією та звертає увагу на особливості культури, зокрема духовної, конкретних народів. Основний фокус цього підходу полягає в вивченні взаємозв'язку культури з національною психологією. Виходячи з цього, етнічну психологію можна трактувати як науку міждисциплінарну, тобто таку, що знаходиться на стику багатьох наук. Вона розглядає етнічні особливості різних аспектів людської психіки, такі як національне життя, характер,

психофізіологія, когнітивні процеси, пам'ять, емоції, виховання. Також вивчає вплив етнічних особливостей на соціалізацію особистості, екологічну, землеробську, промислово-технічну культуру, віру, політику, а також соціо-психологічну систему державотворення та міжнародні форми спілкування (Янів, В. 2006).

Отже, етнопсихологія являється ширшим поняттям, ніж індігенна психологія та не відкидає по суті переваг останньої. Етнічна психологія має важливі завдання: вивчати міжетнічні взаємодії, ідентичність, емоційну поведінку, прогнозувати політичні та національні процеси, досліджувати різні соціальні класи та розробляти методи міжкультурної взаємодії та корекції особистості. Тим не менш, і в рамках цих завдань та досліджень етнопсихології ми бачимо цінність культурно-орієнтованих підходів як логічного практичного висновку отриманих знань. На жаль, індігенна психологія як основна галузь, що підкреслює цінність культуродоцільності психологів та психотерапевтів, розвивалась на вітчизняному полі як частина етнічної психології, і нині надзвичайно мало (в порівнянні) актуальних практичних досліджень та статей на цю тему. Тож актуалізація знань про витоки культурно-орієнтовані підходи в психологічній науці повинно продовжитись практичними дослідженнями сучасних фахівців на цю тему.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі нашого теоретичного дослідження ми розглянули ключові аспекти, пов'язані з культурною адаптацією та різними підходами до психологічного консультування та психотерапії. Цей розділ дозволив нам глибше зрозуміти важливість врахування культурних та індивідуальних різниць у психологічній практиці.

Зокрема, ми дослідили явище універсалізації та вестернізації у психологічному консультуванні та психотерапії. Ми також дали визначення цих термінів і проаналізували їх історію. Ці процеси можуть призвести до того, що психологічні підходи та методи, розроблені в західних країнах, застосовуються в інших культурних контекстах без належного врахування місцевих особливостей. Це може викликати конфлікти та незрозуміння між консультантами та клієнтами.

Універсалізація призвела до того, що вчені все більше почали замислюватись про важливість врахування етнічних та культурних особливостей індивідів у процесі консультування та роботи з клієнтами, і саме з цього почало зароджуватись індигенне консультування як важливий альтернативний підхід, який наголошує на врахуванні місцевих традицій, цінностей і уявлень у психологічній практиці. Цей підхід може допомогти клієнтам легше ідентифікувати себе з консультантами та забезпечити більш ефективну психологічну підтримку.

Нарешті, ми дослідили тенденції в Україні щодо впровадження культурно-орієнтованих та індигенних підходів у психологічну практику. Спостерігається зростаючий інтерес до цих підходів, що відображається в збільшенні кількості фахівців, які використовують їх у своїй роботі. Так слід відмітити, що в Україні одними з найвідоміших вчених та психологів, які досліджували питання індигенізації є: О. Ф. Бондаренко, І. В. Данилюк та С. Л. Федько. Внесок О. Ф. Бондаренка у вивчення індигенної психології важливий і відзначається своєрідністю та значущістю для розвитку психологічної практики. Його дослідження зорієнтовані на вивчення специфіки психологічної допомоги українському населенню та врахування культурних особливостей. Важливо відзначити, що О.Ф. Бондаренко акцентує на ключових аспектах православної культури при лікуванні відносин, які призводять до страждань людини. Його робота

демонструє високий рівень чутливості до релігійних і культурних аспектів, які можуть впливати на психічний стан та емоційний комфорт пацієнтів.

Також український психолог та член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, І. В. Данилюк, який активно розвиває етнокультурну психологію на території України, відмічав, що індигенна психологія є спорідненою галуззю до етнічної психології, оскільки вона розглядає культурні традиції як важливий стимул для розвитку психологічних знань і вірить у те, що об'єкт психології стосується більше повсякденної, земної діяльності людей, аніж штучної поведінки, зумовленої експериментом. Також це орієнтовано на еміс-підхід, що вимагає інтерпретації результатів досліджень з урахуванням місцевих особливостей та індигенних психологічних знань.

Усі ці аспекти демонструють важливість розвитку культурно-орієнтованих підходів у практиці психологів та психотерапевтів. Вони дозволяють більш ефективно відповідати на потреби та очікування клієнтів у різних культурних та соціальних контекстах. Зберігання і відновлення культурної ідентичності, спільно з поліпшенням психічного стану клієнтів, є основним завданням таких підходів.

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРНО-ОРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

3.1. Місце культурно-орієнтованих підходів у практичній роботі сучасних психологів та психотерапевтів

В попередніх розділах ми вже вказували, що психологічна допомога, що надається сучасними спеціалістами, завжди коріниться в певній соціокультурній традиції, тож її особливості можуть свідомо чи несвідомо відтворюватись та передаватись. Це означає, що засади культурно-орієнтованих підходів ми знаходимо не тільки в індигенній психології – адже філософські, методологічні та, часом, навіть релігійні аспекти традиції впливають на всі парадигми психологічного консультування та психотерапії. Завданням сучасного фахівця – зрозуміти, які соціокультурні сенси були закладені в тих підходах, які він використовує, та з мудрістю підходити до визначення, в яких запитах який культурно-орієнтований підхід буде відповідним.

Карл Густав Юнг, наприклад, багато разів вказував на релігію як найдревнішу форму психотерапії, і подібні коріння можна відслідкувати у найвідоміших психотерапевтичних парадигмах.

Класичний психоаналіз Зигмунда Фрейда коріниться в іудео-християнській традиції, особливо католицизмі, і в цій темі можна детально розглянути взаємозв'язок між цими аспектами. Психоаналіз Фрейда включає в себе ключові міфологеми та ідеологеми, які мають глибокий вплив на формування психотерапевтичної школи. Наприклад, структура Святого сімейства, з її батьківськими та дитячими архетипами, а також важливі аспекти успадкування майна після смерті голови сім'ї, стали важливими концепціями, що сформували Едипів комплекс та ідею

чистилиця у психоаналізі. Ці концепції побудовані на основі релігійних аналогій і структур іудео-християнської віри (Бондаренко, О. Ф. 2018). На методологічному рівні, психоаналіз здійснив відчуження від ідеї, яка була популярною на початку ХХ століття, і яку розвинув Ернст Мах. Ця ідея стосується суб'єктивного ідеалізму, розробленого Девідом Г'юмом та Джорджем Берклі, і показує, що наше сприйняття формує структуру людського досвіду. Поєднуючи цю ідею з картезіанським дуалізмом та акцентом на тлумаченні, психоаналіз перетворився в ідеологію певних верств суспільства у ХХ столітті. Психоаналіз справді має своє коріння в західній культурі та філософії, і деякі з його концепцій можуть бути більшою чи меншою мірою культурно-відповідними певним суспільствам. Наприклад, психоаналіз досліджує психологічні процеси, включно з етичними та моральними аспектами особистості. Визначення того, що є «нормою» або «анормальним» у психічному житті людини може залежати від культурних цінностей і релігійних переконань. Наприклад, концепція гріха і спокути в християнстві може вплинути на способи сприйняття і лікування психічних розладів.

Адлеріанський психологічний підхід включає в себе ряд важливих концепцій, таких як комплекс неповноцінності, механізми компенсації та гіперкомпенсації. Ці ідеї взаємодіють з концепцією гомеостазу, яка сформувалася в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Гомеостаз передбачає цілісну концепцію взаємодії організму з зовнішнім світом з метою забезпечення стабільності внутрішнього середовища. У контексті адлеріанського підходу, комплекс неповноцінності розглядається як спроба відновити цю стабільність в сфері психологічного функціонування через механізми компенсації та гіперкомпенсації. І хоча адлеріанський психологічний підхід не має такого яскраво вираженого релігійного підґрунтя, як, наприклад, психоаналіз, і не був розроблений спеціально для конкретної релігійної групи. Однак він включає в себе деякі аспекти, які

можуть мати культурну відповідність. Наприклад культурні очікування і стандарти: адлеріанський підхід приділяє увагу впливу культурних очікувань, норм і стандартів на формування особистості та психологічних проблем. Культурні особливості можуть впливати на те, як люди сприймають себе і свої відхилення від загальноприйнятих норм. Також прикладом може слугувати і соціальна взаємодія та комунікація, адже важливим в адлеріанському підході є поняття «соціальної цікавості» - здатності та бажання людини взаємодіяти та співпрацювати з іншими. Ця концепція може бути пов'язана з культурними цінностями, які сприяють або заважають соціальній адаптації.

Карл Юнг в своїй системі глибинної психології розробив ідею Абсолюту як вищої детермінанти, і розділив її на численні архетипи, кожний з яких має своє унікальне ім'я та представляє різні аспекти колективної свідомості. Ці архетипи можуть нагадувати численні божества дохристиянської ери та інші міфологічні образи. Юнг врахував вплив картезіанського підходу в своїй роботі, відзначаючи важливість раціонального тлумачення та розуміння психіки, що сприяло розвитку його глибинної психології. Прикладом наявності культурної орієнтованості у підході Юнга можуть бути релігійні символи та архетипи, яким тут приділяється значна увага, і які можуть бути натхненні релігійними образами і міфами. Ці символи можуть мати різні значення залежно від культури та релігії. Наприклад, архетип «матері» може бути пов'язаний з образами Богородиці в християнстві або з іншими жіночими божествами в інших релігіях.

Біхевіоризм, поведінковий підхід в психотерапії має свої культурно-історичні корені, які важливо розуміти для практикуючого психолога. Однією з важливих культурно-історичних передумов для виникнення поведінкового підходу була домінантність логічного позитивізму та емпіризму в англо-саксонській науці та філософії

(Бондаренко, О. Ф. 2018). Ці філософські напрями покладали акцент на емпіричному пізнанні, де експеримент був основним методом наукового дослідження, а принцип редукції був основоположним. У цьому контексті важливим було розуміння, що для наукового дослідження необхідно вимірювати і об'єктивно спостерігати явища, а здійснення емпіричних вимірювань ставало запорукою достовірності і наукової обґрунтованості. Проте цей підхід мав свої обмеження. Він не враховував суттєвих відмінностей між людьми та тваринами, спрощуючи розуміння людської природи. Згідно з цим підходом, особистість розглядається як сукупність реакцій на різні стимули, і світ бачився як інструмент для приручення людиною, або, в деяких випадках, як об'єкт для вираження тваринності. Такий погляд був частково зумовлений філософією Томаса Мальтуса та Гобса, що підкреслювало ідею обмеженості ресурсів та конкуренції в природі. Хоча біхевіоризм являє собою загальний підхід до вивчення поведінки, навіть тут можна визначити деякі аспекти, які можуть виявляти культурну орієнтованість в його застосуванні. Наприклад типи підкріплень, які у різних культурах мають свої відмінності і можуть мати різну ефективність. У деяких культурах (японській, китайській, певних африканських) колективне визнання важливіше, ніж індивідуальні нагороди.

Філософські та гуманістичні корені «гуманістичної психотерапії» мають значний вплив на її концепції та методологію. На прикладі концепції «клієнт-центрованої терапії» від К. Роджерса можна більш детально розглянути ці зв'язки. Термін «клієнт-центрованість» вказує на те, що клієнт виступає в центрі уваги психотерапевта. Важливість центральної ролі клієнта визнана як культурно-історична передумова для розвитку гуманістичної психотерапії. В контексті гуманістичної психотерапії, а зокрема в клієнт-центрованій терапії Карла Роджерса, культурна орієнтованість виявляється в декількох аспектах, наприклад

культурно-сензитивний підхід до термінології: терапевт може використовувати термінологію та мовні конструкції, які враховують культурні особливості клієнта, сприяючи ефективнішому взаєморозумінню. Також терапевт може сприяти контекстуалізації цілей і цінностей клієнта, враховуючи їхню культурну приналежність та вплив.

Автор терміну «центрування», Макс Вертгеймер, був одним із засновників гештальт-психології. Він вперше ввів поняття псі-феномену, що пізніше стало основою для гештальт-терапії. Іншим важливим аспектом гештальт-психології є концепція «центрування», що полягає в переконструюванні сприйманої ситуації так, щоб виділити феномен, або «фігуру», з фону. Цей механізм грає ключову роль у сприйнятті і розумінні ситуацій. У гештальт-психології «центрування» сприяє формуванню більш диференційованого образу сприйняття, що сприяє інсайту та розвитку адаптивних реакцій.

Сама назва концепції К. Роджерса, що центрована на клієнті, свідчить про її методологічну спадщину, яка має корені в гештальт-психології. Ця спадщина може бути пояснена через історичний контекст та вплив нових ідей, які вносили німецька інтелігенція у США в період масової еміграції 20-х і 30-х років минулого століття. Цей період відзначався активним обміном ідеями та формуванням нових психологічних підходів серед американських психологів, які співпрацювали з інтелектуалами, які привезли з собою ідеї гештальт-психології. Згідно з гештальт-уявленнями, фізична реальність та психологічна феноменологія взаємозв'язані через принцип ізоморфізму, який був запропонований Вольфгангом Келлером у пошуках наукового обґрунтування для теорії гештальту. У той час, коли біхевіористи спиралися на біологію (описану та досить статистичну науку) як вихідну модель для аналізу психіки, гештальтисти звернули увагу на хімію. А також на теоретичну фізику для пошуку теоретичної підтримки для своїх

ідей – тобто акцентували увагу на взаємодії, а не на еволюційних та передбачуваних змінах.

Якщо наблизитись до сучасності, то в наші часи одним з найпопулярніших терапевтичних підходів є саме когнітивно-поведінкова терапія. Більше того, КПТ вважається науково доведеним підходом в психотерапії. Слід відмітити, що когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) і культурно-орієнтований підхід можуть бути споріднені наступними способами:

- Культурно-орієнтовані підходи та КПТ враховують важливість контексту. У культурно-орієнтованих підходах це означає акцент на розумінні та врахуванні культурних, соціальних та історичних особливостей клієнта. В КПТ також враховують контекст, хоча в більш загальному сенсі, фокусуючись на індивідуальних когнітивних процесах та поведінці.
- Спрямованість на індивідуальні потреби: Культурно-орієнтовані підходи та КПТ прагнуть працювати з індивідуальними потребами та переконаннями клієнта. У обох підходах важливе врахування унікальних аспектів та ідентичності клієнта, а також співпраця для досягнення його психотерапевтичних цілей.
- Врахування цінностей і переконань: Культурно-орієнтовані підходи та КПТ обидва враховують цінності та переконання клієнта у психотерапевтичному процесі. У культурно-орієнтованих підходах ці цінності можуть бути більш націлені на культурні аспекти, тоді як у КПТ вони можуть бути загальними або більше орієнтовані на індивідуальні відповіді клієнта.
- Фокус на співпраці: Культурно-орієнтовані підходи та КПТ підкреслюють важливість співпраці між терапевтом і клієнтом.

Вони прагнуть створити емпатичну атмосферу довіри, в якій клієнт відчувається зрозумілим і підтриманим.

Таким чином, слід зазначити, що КПТ, яка фокусується на індивідуальних психічних процесах, і культурно-орієнтований підхід, який досліджує індивідуальність кожної культури, мають між собою спільну мету: у врахуванні індивідуальних потреб та контексту клієнта, врахуванні цінностей і переконань, а також спрямованості на підтримку та співпрацю з клієнтом для досягнення психотерапевтичних цілей (Семиченко, В. А. 2005). І враховуючи, що зараз КПТ є поширеною та вважається однією з найефективніших видів терапії, ми можемо знову переконатись, що дослідження індивідуальних особливостей та їх врахування під час терапії може відігравати дуже важливу, якщо не ключову, роль.

Одним із вітчизняних культуродоцільних психологічних методів консультування, про який ми вже згадували, – це модальність «етичний персоналізм» (О. Ф. Бондаренко). Основні концепти цього психологічного підходу відображають складну реальність міжособистісних відносин та професійних дій психолога:

1. Психологічний діагноз ситуації: Цей концепт передбачає, що психолог має аналізувати та розуміти психологічну ситуацію, яка виникла між клієнтом і психологом. Подробиці цього діагнозу включають в себе оцінку емоційного стану клієнта, його потреб і очікувань.
2. Врахування балансу жертвоприношення та самопожертви: Цей концепт стосується не стільки важливості збереження балансу в міжособистісних відносинах між психологом і клієнтом, скільки оцінку ситуації клієнта. Це певний баланс підтримки та відданості з збереженням власних меж і психологічного комфорту.
3. Подолання позиції жертви через переосмислення християнства і національного світогляду: Цей концепт може включати в себе

перегляд релігійних та культурних парадигм у контексті психотерапії. Він може вимагати від психолога допомоги клієнту переосмислити його релігійні або культурні переконання, які можуть мати вплив на його психологічну проблему.

4. Універсальність концептів: Цей аспект означає, що концепти цього підходу мають потенціал бути загальноприйнятими та застосовуваними у різних контекстах. Вони можуть бути корисними для психологів, які працюють з клієнтами різних національностей та релігійних переконань.

Розглядаючи загальну ситуацію психологічної підтримки та професійні підходи до неї в рамках етичного персоналізму, дослідження змісту і методів роботи дає можливість повністю розуміти теорію та практику психологічної консультації. Це ґрунтується на соціокультурній феноменології, яка впливає з ціннісно-сислової аксіології східного (візантійського) християнства.

Підсумовуючи, психотерапевтичний метод включає в себе багато аспектів, які обумовлені філософсько-методологічною традицією та системою соціокультурних норм і цінностей, які були актуальні для соціуму, в якому цей метод був розроблений. Тож всі психотерапевтичні концепції мають культурно-орієнтовані засади, але саме тоді і там, де вони виникли. Культуродоцільність в свою чергу в них варіюється від концептуальних основ до конкретних технік і методів, що використовуються в психотерапії. Ідея культурно-орієнтованості в психологічному консультуванні не обмежується використанням виключно культурно-специфічних (індигенних) методів психологічної допомоги. Загалом, адаптація індигенних методів, які характерні для певного соціокультурного середовища, до інших культурних контекстів може бути повністю доречною. Однак ця адаптація повинна враховувати специфіку конкретної консультативної ситуації та взаємодії між консультантом і

клієнтом, а також враховувати особливості культурного контексту, які виникають зі складової системи цінностей.

У зв'язку з цим, консультуючому психологу важливо розуміти і враховувати культурні, філософські та релігійні аспекти, які впливають на підходи до психологічної допомоги і взаємодію з клієнтами. Поширені психологічні парадигми мають свої корені в певних культурних контекстах, і розуміння цих витоків може допомогти психологу краще працювати з клієнтами, враховуючи їхні індивідуальні потреби та переконання.

3.2. Етичні аспекти роботи психолога-консультанта та психотерапевта, які потребують знань та використання культурно-орієнтованих підходів

Наявність у фахівця обізнаності, інформованості щодо культурних особливостей свого клієнта, не дає гарантій ефективності й успішності консультаційного процесу.

Аналізуючи психологічну літературу можна побачити наявність численних рекомендацій, практичних настанов як та чому варто враховувати культурні особливості клієнта. Але глибина знань даних аспектів не пропорційна до об'єму практичної користі. Доказом цієї думки являється позиція С. Сью та Н. Зейн (Sue, S., & Zane, N. 1987). Вони стверджують, що акцентування на необхідності володіти етнокультурними знаннями чи культурно-специфічними методами зовсім не завжди відображається у ефективності та етичності психотерапевтичного процесу. Так, ці знання вкрай важливі, але без конкретних дій та стратегій ефекту не буде. Тож успішне впровадження культурно-орієнтованих підходів в психологічному консультуванні та психотерапії має базуватись не тільки на

процесі пізнання етнокультурних особливостей, але і на використанні й застосуванні у етичному розв'язанні психологічних завдань.

Необхідність розуміння ментальних особливостей конкретного етносу визначається можливістю передбачення впливу етнокультурних факторів на виникнення психологічних проблем, які стають об'єктом роботи психолога. Отже, важливо досліджувати специфічні і етично-коректні методи надання психологічної допомоги, зокрема культуро-орієнтовані консультативні підходи. Їх перевага полягає в можливості розпізнавання логічного зв'язку між психологічними явищами, що зумовлені культурним контекстом, і підходами до їх аналізу та розуміння. Власне, несвідомість культурних впливів може призвести до етичних непорозумінь та невдалих консультацій.

Зазначимо – існує значний обсяг теоретичних матеріалів, присвячених етичності, що зважають на етнокультурні особливості психологічного консультування. Лише обмежена частина з них концентрується на описі конкретних психотехнічних аспектів, тобто методів і підходів, спрямованих на розв'язання практичних завдань, пов'язаних із культурно-орієнтованою проблематикою консультацій. Натомість, увага дослідників все частіше приділяється аналізу особливостей етичної взаємодії між консультантом і клієнтом, коли обидва являються представниками різних культурних систем.

Проаналізувавши витоки виникнення культурно-орієнтованих підходів в психології/психотерапії, ми можемо виділити ключові аспекти, які є важливими для сучасного психолога-консультанта і мають регулюючу та психологічну роль у етичному виконанні професійних обов'язків. Важливо підкреслити, що націленість на відповідність культурним і моральним принципам, а також врахування культуро-орієнтованості по відношенню до особистості клієнта, доповнюють ці аспекти і роблять їх ще більш актуальними у виконанні професійних обов'язків. Дотримання

цих етичних аспектів у професійній діяльності психолога дозволяє досягти ефективності, успіху і, в кінцевому підсумку, принести задоволення власній особистості, а також забезпечити створення стійких етичних відносин з клієнтами/пацієнтами.

Давайте розглянемо ці морально-регулюючі аспекти, враховуючи культурну та моральну спрямованість:

- Тип професійної діяльності психолога-консультанта традиційно характеризується як «людина-людина». Тож в цьому контексті знання правил взаєморозуміння та ефективної взаємодії між людьми, відповідність етичним принципам і культурним особливостям, стають надзвичайно важливими.
- Оскільки спілкування є основною сферою діяльності психолога-консультанта, створення психологічно комфортного середовища на основі культуро-доцільності, моральних цінностей і етичних норм стає критично важливим для досягнення успіху. Ефективність продуктивного психологічного спілкування залежить від взаєморозуміння, що ґрунтується на культурній адаптації і відповідності етичним стандартам.
- Дотримання етичних норм допомагає психологу бути успішним у своїй професійній діяльності та сприяє розгляду його як прикладу суспільно-доцільної поведінки, яка відповідає культурним та моральним цінностям (Лозовий, В.О., Панов, М.І., Стасевська, О.А. та ін. (2004).

Все вищеописане впливає на розвиток особистісного і професійного розвитку психолога та стає засобом самозахисту від вторгнень у власне середовище і сприяє самопізнанню.

Також, говорячи про етичні аспекти роботи психолога-консультанта та психотерапевта, які потребують знань та використання культурно-орієнтованих підходів слід згадати етичний кодекс психологів,

який в Україні є фундаментальним документом, що визначає стандарти поведінки та професійні обов'язки психологів. У сфері консультування та психотерапії, важливим є розуміння та застосування культурно-орієнтованих підходів. Психолог-консультант та психотерапевт повинні виявляти повагу до культурної різноманітності, враховуючи унікальні аспекти кожного клієнта.

Згідно з етичним кодексом, психолог зобов'язаний уникати дискримінації та заохочувати включеність у своїй практиці. Взаємодія з клієнтом повинна ґрунтуватися на взаєморозумінні, що враховує його культурні особливості та цінності. Психолог має демонструвати культурну компетентність, надаючи клієнту можливість висловити свої уявлення про добробут та здоров'я.

Застосування культурно-орієнтованих методів та стратегій є обов'язковим при проведенні консультацій та терапій. Психолог повинен розрізняти між унікальними культурними контекстами та адаптувати свою практику відповідно до специфіки кожного клієнта. Важливо враховувати культурні переконання та традиції, дотримуючись принципів конфіденційності та поваги до індивідуальних прав клієнта.

Етичний кодекс визнає, що культурно-орієнтований підхід є необхідним елементом високої якості психологічної практики та визначає відповідальність психолога за розвиток своєї культурної компетентності. Такий підхід взаємодії з клієнтом сприяє створенню довірчого середовища, сприятливого для досягнення психологічного благополуччя та особистісного зростання (Колтунович, 2007).

Підтвердженням потреби в культурно-орієнтованому підході з метою дотримання етичного кодексу та загальних етичних аспектів, можуть слугувати наступні приклади:

- Конфіденційність в азіатських культурах: в деяких азіатських культурах, таких як Японія та Корея, існують сильні підвищені

норми конформізму і групової гармонії. Це може впливати на те, наскільки відкрито клієнти готові бути щодо своїх особистих проблем у психолога. Конфіденційність може сприйматися інакше, і клієнти можуть боятися, що виявлення їхніх проблем може вплинути на імідж родини чи спільноти.

- Поділ інформації в латиноамериканських культурах: у деяких латиноамериканських культурах існує велика підвищена цінність на родинні стосунки і підтримку спільноти. Інформація про психологічні проблеми може бути відкритою та відкрито розголошуватися в родині. Психологи повинні бути обережними, розуміючи, що клієнти можуть очікувати підтримку і розуміння від своєї родини.
- Співпраця з індігенними народами: психологи, які працюють з індігенними народами, повинні бути особливо чутливими до культурних норм і традицій. Наприклад, у багатьох індігенних культурах конфіденційність може бути здійснювана в контексті спільноти, і інформація може бути поділена з лідерами або старійшинами.
- Вплив релігії на конфіденційність: в культурах з великим релігійним впливом, таких як іслам або православне християнство, концепція конфіденційності може відрізнятись. Релігійні доктрини можуть вимагати відкритого розслідування інформації перед священиками або духовними лідерами.
- Розрізнення між статевими ролями: деякі культури можуть мати виокремлені ролі для чоловіків і жінок, і це може вплинути на те, як конфіденційність розглядається в стосунках з психологом. Наприклад, жінки можуть вважати звернення до чоловіків-психологів неприйнятним, і навпаки (Ahmed, S., Wilson, K. B., Henriksen, R. C., & Jones, J. W. 2011).

Отже, культурні, моральні, етичні питання впливають на професійну ефективність консультантів, сприяють психологічному розвитку клієнтів/пацієнтів і сприяють створенню стійких етичних відносин.

Також, при обговоренні етичних аспектів роботи психолога-консультанта та психотерапевта, важливо враховувати значення знань і застосування культурно-орієнтованих підходів. В цьому контексті слід звернутися до етичного кодексу психологів, що є фундаментальним документом в Україні. Цей кодекс встановлює стандарти поведінки та професійні обов'язки психологів, наголошуючи на необхідності врахування культурних різниць та поваги до індивідуальних особливостей клієнтів. Використання цих принципів сприяє ефективній, етичній та культурно-чутливій роботі психологів у процесі консультацій та психотерапії.

3.3. Сучасна проблематика психотерапевтичного та психологічного консультування та потреба в культурно-орієнтованих підходах

Досліджуючи витоки культурно-орієнтованих підходів в психотерапії та консультативній психології, не можна оминати наслідки останнього п'ятиліття в Україні та світі. Світова пандемія COVID-19 (захворювання, спричинене новим коронавірусом, який був вперше виявлений у Вухані, Китай, у грудні 2019 року) спричинила серйозні зміни у більшості країн світу, змінила життєві звички, поведінку суспільства. В тому числі пандемія суттєво вплинула на консультативну психологію та психотерапію, які до 2019 року в переважній більшості надавали підтримку в умовах особистого живого контакту клієнта з фахівцем.

Ось деякі зміни та адаптації, які спостерігалися в цій галузі під час пандемії:

- Віддалена консультація: З'явилося більше можливостей для віддалених консультацій за допомогою відеозв'язку та інших засобів комунікації в мережі. Це дозволяє клієнтам отримувати психологічну допомогу, не виходячи з дому. Багато психологів перейшли до платформ для віртуальних консультацій, щоб забезпечити безпечний та зручний доступ до послуг – в тому числі для полегшення та знаходження підтримки для тих, хто самоізолюється.
- Психологічна допомога в умовах стресу: Зростання рівня стресу та тривожності під час пандемії як зі сторони клієнтів, так і фахівців, зробило психологічну допомогу ще більш важливою. Психологи активно працювали над наданням стратегій боротьби із стресом та підтримки психічного здоров'я в умовах ізоляції та серйозних змін, спричинених пандемією.
- Адаптація методів роботи: Психологи вибирають нові методи роботи та підходи, щоб враховувати унікальні виклики, пов'язані з пандемією. Це може включати адаптацію терапевтичних методів для віртуального середовища та збільшення доступності інструментів, методик, ресурсів для вирішення конкретних психологічних проблем.
- Підтримка для медичних працівників: Консультативна психологія активно звертає увагу на психічне здоров'я медичних працівників, які стикаються з великим стресом та викликами під час лікування хворих на COVID-19.
- Розширення географії та різноманітності клієнтів. Перехід до віртуальних форматів дозволив психологам працювати з клієнтами з різних країн та культур. Це сприяло збільшенню географічного охоплення та розширенню різноманітності клієнтської бази.
- Збільшення навчання для фахівців онлайн. Великий попит на психологічні послуги в онлайн-форматі призвело до зростання

кількості додаткових курсів та навчань для фахівців у цій галузі. Це дозволило психологам покращити свої навички та адаптувати їх до віртуального середовища.

- Розвиток онлайн-платформ для психологів та психотерапевтів. З'явилися та активно розвивалися спеціалізовані онлайн-платформи для психологів та психотерапевтів, що допомогло їм надавати послуги, вести електронні записи та забезпечувати конфіденційність відстанційних консультацій.
- Культурні бар'єри та складнощі живого досвіду. Пандемія створила обмеження на особистий контакт та живий культурний досвід суспільства, тож клієнтів зокрема. Однак, з іншого боку, збільшена доступність онлайн-консультацій допомагала деяким з мігрантів, що змінили місце проживання до 2019, долати культурні бар'єри, адже вони змогли знаходити психологів, які відповідають їхній культурі та мові.
- Посилення обміну знаннями серед фахівців. Завдяки зручності онлайн-середовища, психологи отримали змогу легше обмінюватися досвідом та знаннями. Віртуальні платформи, вебінари та форуми допомагали психологам взаємодіяти та навчатись один у одного (Рибалка, В. В. 2020).

Тож можна виділити дві тенденції, які сталися через поширення пандемії: зменшення активного культурного обміну, який відбувався у світовому суспільстві раніше, а також ще більша тенденція до універсалізації підходів серед психологів та психотерапевтів через доступ до знань та розширення географії клієнтів. Іншими словами, глобалізація в психології і психотерапії на даний період часу поширювалась передусім серед спеціалістів. Але зменшення міграції, культурного досвіду, збільшення часу перебування клієнтів з рідними та родиною – якраз і

зумовили посилення їх потреби в культурно-орієнтованих підходах на противагу універсальним.

З 24 лютого 2022 року (на момент написання роботи) в Україні майже 2 роки триває російська збройна агресія проти України. Після серйозних суспільних змін, які призвів коронавірус та все з ним пов'язане, війна стала неочікуваним та вирішальним поворотом в життєвому укладі всіх громадян України, та у всіх сферах їх життя. Звісно, цей період відобразився на проблематиці психологічного консультування та психотерапії, на підходах та на інших особливостях практичної сторони науки.

Україна стикається з серйозними проблемами у сфері психічного здоров'я населення, що змусило впровадити ретельні заходи для подолання цих проблем. Багато людей досліджують психологічні травми та стрес внаслідок воєнного конфлікту, і надають зараз необхідну коротко- та довгострокову спеціалізовану психологічну допомогу в рамках українських та міжнародних гуманітарних проектів (наприклад, центр «Як ти?», платформа «Розкажи мені», сайт «УкрЄдність», платформи «Mental Help» та «Хаб стійкості», різні боти та гарячі лінії).

Проблеми, з якими звертаються українці до психолога – численні: страх перед смертю, ракетними атаками і обстрілами, втрата близьких та рідних, втрата дому, страшні побачені події, постійний стан тривожності та стресу, панічні атаки і багато іншого. Враховуючи більш глибокі психічні травми військовослужбовців сил оборони, що переживають травматичний досвід війни. Більшість з них стикнулись з військовими обов'язками вперше (Мерзлякова, О. Л. 2023).

В контексті цієї ситуації ми спостерігаємо сепарацію психологічної та психотерапевтичної допомоги українських спеціалістів від решти світу. Звісно, є ряд іноземних методик та розробок психологічної допомоги для військових та їх сімей (наприклад «Система сімейної готовності» Family

Readiness System США, гаряча лінія Великобританії Combat Stress). Міжнародні фонди та організації, що спеціалізуються на допомозі населенню під час війни, активно підтримують Україну. Але якщо заглибитись в ситуацію, то здебільшого їх підтримка зосереджена на підтримці фахівців, а не суспільства, по очевидним та неочевидним причинам:

- Лінгвістичні обмеження. Відсутність в більшості випадках спільної мови між міжнародними психологами та місцевим населенням робить психологічну допомогу неможливою. В той же час українські фахівці в галузі психології часто мають хоча б базові знання іноземної мови для порозуміння з міжнародним науковим співтовариством.
- Територіальні обмеження: Не дивлячись на популярність впровадження психологічної консультативної практики в режимі онлайн, під час складних запитів офлайн підтримка все ще являється найбільш ефективною. Географічна віддаленість та складнощі доступу міжнародних організацій до зон конфлікту стають на заваді офлайн допомозі. Але ці ж обмеження не впливають на можливість ділитись досвідом з нашими спеціалістами.
- Законодавчі перешкоди: Психологічна та психотерапевтична допомога в нашій країні та на міжнародній арені контролюється по-різному. Це додаткові нюанси, які перешкоджають консультуванню іншими спеціалістами постраждалих в Україні.
- Політичні обставини: Політичні та правові обмеження можуть створити перешкоди для безпосередньої роботи з населенням. Наприклад, чи доцільно відправляти українського військового,

який володіє конфіденційною інформацією відносно воєнних дій, до іноземного військового психолога/психотерапевта?

- Відмінності у специфіці стресу: Є значна різниця у перебігу травми, коли ця травма була в певній мірі очікувана (американські контрактники, які проходять спеціальне навчання після того як свідомо обрали цю діяльність в мирний час), і тоді, коли травма сталась без свідомого вибору (мирні українці, яким довелось в моменті захищати життя своє та близьких). Це означає, що не всі методики та концепції допомоги, розроблені на міжнародному рівні, будуть відповідати психологічному стану клієнта в Україні.
- Питання відповідальності: Так само, як і регуляція діяльності психолога/психотерапевта в різних країнах відрізняється, те ж саме ми можемо сказати про відповідальність. Не існує інструментів контролю над ефективністю та етичною коректністю психологічних та психотерапевтичних консультацій, якщо вони проводяться для українця іноземними фахівцями.
- Культурна різниця: Різниця в культурних переконаннях і нормах може вплинути на сприйняття психологічної допомоги (Титаренко, Т. М., & Дворник, М. С. (Ред.) 2022).

Окрім цих факторів, є фактор соціальний – український клієнт, переживаючи ситуацію, пов'язану з травмою національного масштабу, буде більш схильний звернутися до співвітчизника (навіть поза межами України). Тож ми маємо передумову, коли запити суспільства держави обмежуються психологами/психотерапевтами, належними цій же державі.

Аналогічна сепарація відбувається і в іншу сторону, хоча її складніше відслідкувати. В умовах глобалізації початку ХХІ століття наші психологи та психотерапевти почали мати більше можливостей

консультувати представників інших держав, ніж це було можливим раніше. На це вплинули: міграції населення, доступність до вивчення мов, спрощення багатьох методів регулювання, більша відкритість населення країн до іноземців. Тим не менш, з початком повномасштабної війни ситуація змінилась. Узагальнюючи, на це було дві причини – бажання спеціалістів допомогти саме своїй нації та зміна ставлення іноземних клієнтів до фахівців нашої держави. І якщо перший чинник цілком зрозумілий та пояснюється патріотичністю у відповідь на трагедію, що має національний характер, то другий чинник якраз складно піддається аналізу. Спостерігається тенденція зменшення запитів іноземних клієнтів до українських психологів та психотерапевтів після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Часто причиною призупинення терапії виступає різниця безпекової ситуації. Клієнти наголошують, що їм складно довірити фахівцю свої життєві проблеми, коли фахівець переживає загрозу власному життю.

Отже, підсумовуючи, ми стикнулись з унікальною проблемою, яку складно було уявити ще на початку XXI століття – національну сепарацію в психологічному консультуванні та психотерапії, коли і клієнт, і фахівець часто являється представником однієї культури та однієї національності. Це якраз та передумова розвитку глибоко нових вітчизняних культурно-орієнтованих підходів, які зумовлені практикою сьогодення.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дослідження було висвітлено важливі аспекти, пов'язані з культурно-орієнтованими підходами в сучасній психологічній практиці України, зокрема в психотерапії та консультуванні. Визначено місце цих підходів у роботі практикуючих психологів та психотерапевтів, підкреслено їхню важливість для досягнення ефективних результатів у

роботі з клієнтами різних культурних груп. Розглянуто етичні аспекти професійної діяльності психолога-консультанта та психотерапевта, де особлива увага приділена використанню культурно-орієнтованих підходів у взаємодії з клієнтами. Крім того, описано сучасні виклики, що стоять перед психотерапевтичним та психологічним консультуванням, а саме наслідки світової пандемії та повномасштабна війна (для вітчизняної практики консультування), і обговорено необхідність впровадження культурно-орієнтованих стратегій для ефективного вирішення цих завдань. Розділ допомагає розуміти, як аспекти культурного контексту впливають на психологічну практику та як сучасні фахівці можуть враховувати ці аспекти для покращення результативності своєї роботи.

ВИСНОВКИ

Сучасна консультативна психологія, пройшовши етап розвитку від історичних засад до культурно-орієнтованих підходів, відобразила глибокі трансформації у сфері психологічного консультування та психотерапії. Сучасний етап відзначено спробами збалансувати ці тенденції в умовах глобалізації та розширення географії клієнтів.

В рамках даної роботи ми теоретично вивчили історичні передумови феномену культуроорієнтованості в психологічній науці і практиці. Перш за все культура – це поняття, яке максимально пов'язане з людиною та суспільством загалом, воно часто опирається на історичні процеси та тенденції розвитку людства, тож змінюється та розвивається з часом. З появою поняття культури в психологічній науці та розвитком культурно-орієнтованих підходів виникли різні напрямки психології, в тому числі протистояння між універсалізмом та індигенізацією.

Також ми дослідили витоки універсалізації, вестернізації та індигенізації як провідних культурно-орієнтованих тенденцій в психології

та психотерапії. Західні психологічні підходи та методи можуть неправильно застосовуватися в інших культурних середовищах, оминаючи адаптацію до місцевих особливостей. Це може виникнути через відсутність уваги до контексту та культурної чутливості в роботі консультантів. Важливий аспект висвітлення цього питання є те, що відсутність належного врахування культурних особливостей може викликати конфлікти та непорозуміння між психологічними консультантами та їх клієнтами. Врахування індивідуальних потреб та унікальних аспектів кожної культури є ключовим фактором для забезпечення ефективності та етичності у роботі психологів.

У 3 розділі ми наголошуємо на культурно-орієнтованих підходах та сучасних викликах у сфері психологічного консультування та психотерапії. Було здійснено теоретичний аналіз засад культурної орієнтованості в сучасній практиці психотерапевтичних шкіл. Психологічні парадигми, що використовуються сучасними фахівцями, мають свої корені в конкретних культурних контекстах. Окрім того, розширення географії клієнтів та збільшення їх різноманітності внаслідок в тому числі пандемії стають актуальними в контексті глобалізації та змішування культур. А культурно-орієнтованість як необхідність характеризує нинішній період повномасштабної війни в Україні. Це унікальна проблема, яку складно було уявити ще на початку XXI століття – національна сепарація в психологічному консультуванні та психотерапії, коли і клієнт, і фахівець часто являється представником однієї культури та однієї національності. Це якраз та передумова розвитку глибоко нових вітчизняних культурно-орієнтованих підходів, які зумовлені практикою сьогодення, а знання культурно-орієнтованих витоків психологічних шкіл може допомогти психологу краще працювати з клієнтами, враховувати їхні індивідуальні потреби та переконання. Збільшення доступу до додаткових курсів онлайн і розвиток онлайн-платформ психологів демонструють

важливість адаптації до сучасних технологічних та соціокультурних реалій, а вітчизняна практика обмеження культурної різноманітності серед фахівців та клієнтів показує, наскільки неочікувано може змінитись тенденція глобалізації для конкретної нації.

Зокрема, було теоретично обґрунтовано взаємозв'язок між етичністю діяльності психолога та врахуванням культурної складової у своїй практиці. Проаналізувавши Етичний кодекс психолога та розуміння етичності в консультуванні, було прослідковано, що стійкі етичні відносини, а отже і професійна ефективність, залежать від знань та застосування знань в культурних, моральних, етичних питаннях. Також, при обговоренні етичних аспектів роботи психолога-консультанта та психотерапевта, важливо враховувати значення не тільки знань, але і застосування культурно-орієнтованих підходів.

Отже, важливо підкреслити, що розвиток психології та психотерапії визначається не лише історичними коренями, але й здатністю адаптуватися до викликів сучасності, зокрема до культурних трансформацій через вивчення, впровадження та використання культурно-орієнтованих підходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арістотель. (2000). Політика (О. Кислюк, пер., передм.). Київ: Основи.
2. Бондаренко, О. Ф. (2018). Етичний персоналізм: Методичний посібник з психологічного консультування, відповідного руській культурі. Київ: Європейська асоціація психотерапії, Професіональна психотерапевтична ліга, Київське відділення.
3. Боришевський, М. Й. (2003). Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. У М. Й. Боришевський (Ред.), Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні (с. 138–144). К.: Український центр політичного менеджменту.
4. Гримич, М. (2000). Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія). Київ: КНУ ім. Шевченка.
5. Губко, О. Т. (2010). Психологія українського народу (Вид. друге, доповнене) (Кн. 1). К.: Видавець Сергій Наливайко.
6. Данилюк, І. В. (2006). Культура і психологія: точки взаємозв'язку. Соціальна психологія, 6(20), 60–67.
7. Данилюк, І. В. (2010). Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір. К.: "САММІТ-КНИГА".
8. Данилюк, І. В. (2011). Індигенна психологія: культура і світ більшості. Журнал "Соціальна психологія", 2(46), 134–142.
9. Данилюк, І.В. (2014). "Розвиток етнічної психології як науки." Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, №2(23), 20.

- 10.Еліас Н. (2003). Процес цивілізації: Соціогенетичні та психогенетичні дослідження. Київ: Видавничий дім «Альтернативи».
- 11.Етичний кодекс психолога. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1448287570Етичний%20кодекс%20психолога.doc.pdf>.
- 12.Євтух, В. Б. (1993). Український етнос: структура і характер взаємодії з навколишнім середовищем. Вісник АН України, 10, 56–69.
- 13.Єрмусевич, О.Л., Бондар, С.В. (2009). "Вітчизняна філософсько-психологічна традиція та екзистенційно-гуманістичний напрям в психотерапії." У: Актуальні проблеми психології; Том 3: Консультативна психологія і психотерапія: 36 наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, ред. С. Д. Максименко та З.Г. Кісарчук, К., 125-143.
- 14.Злобін, Ю. А. (1998). Основи екології. Київ: Лібра.
- 15.Зязюн, І., Закович, М.М., Семашко, В. (2007). Культурологія: українська та зарубіжна культура. Київ: Знання.
- 16.Кісарчук, З. Г., Гребінь, Л. О., Гурлева, Т. С., Данилевський, І. А., & Демидюк, Н. П. (2012). Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості (З. Г. Кісарчук, Ред.). К.: Імекс.
- 17.Кісарчук, З. Г. (2014). Теоретичні та технологічні аспекти застосування сучасних методів психодинамічної парадигми у вітчизняних соціокультурних умовах. У С. Д. Максименка (Ред.), Актуальні проблеми психології: [зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України] (Т. 3: Консультативна психологія і психотерапія, Вип. 10, с. 5–20). К.: Логос.
- 18.Колтунович, Т. А. (2007). Етичний кодекс психолога: навч.-метод. посіб. Чернівці: Рута.

- 19.Кривонос, І. В. (2008). Психологічна структура українського національного характеру: реконструкція за творами художньої літератури (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук, спец. 19.00.05 “соціальна психологія; психологія соціальної роботи”). Київ.
- 20.Куєвда, В. В., Летцев, В. М. та ін. (2012). Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України. Кіровоград: Імекс-ЛТД.
- 21.Кузнецова, Т. В. (2006). Психологія культури (психолого-філософський аналіз): Курс лекцій. Київ: МАУП.
- 22.Кульчицький, О. (1992). Світовідчуження українця. Українська душа. Київ: Фенікс.
- 23.Кучеровська, Н. О. (2007). Психосемантична структура професійної свідомості психолога-практика (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук, спец. 19.00.01 “загальна психологія, історія психології”). Київ.
- 24.Лебединська, І. В. (2009). "Культурно-історична психологія як некласичний методологічний проект." У: С. Д. Максименка (Ред.), Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Т. XI, Ч. 3, 179–186. Київ: Гнозіс.
- 25.Лозовий, В.О., Панов, М.І., Стасевська, О.А. та ін. (2004). Етика: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер.
- 26.Лустенко, А. Ю. (2003). Хронотоп Київської Русі як соціокультурний феномен. Луганськ: СЛУ ім. В. Даля.
- 27.Лозова, О. М. (2006а). Візуальна семантика картини світу східних слов'ян. У С. Д. Максименка (Ред.), Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України (с. 176–184). К.: Міленіум.
- 28.Лозова, О. М. (2006b). Психосемантика етнічної свідомості. Вісник кафедри ЮНЕСКО, 12, 162–168.

- 29.Лозова, О. М. (2007). Психосемантика етнічної свідомості. К.: “Освіта України”.
- 30.Лозова, О. М. (2011). Методологія психосемантичних досліджень етносу. К.: Видавничий Дім “Слово”.
- 31.Маєвська, Н. А. (2003). Психологічні ознаки культури українців на сучасному етапі розвитку суспільства: автореф. дис... канд. психол. наук (спец. 19.00.01 “загальна психологія, історія психології”). Харків.
- 32.Максименко, К. С. (2010). Переживання і подолання особистістю негативних психічних станів при хронічних соматичних захворюваннях: автореф. дис... канд. психол. наук (спец. 19.00.04 “медична психологія”). Київ.
- 33.Максименко, С. Д., & Ільїна, Т. Б. (1999). До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. Практична психологія та соціальна робота, 1, 2–6.
- 34.Максименко, С. Д., & Карамушка, Л. М. (2003). Актуальні проблеми підготовки психологів в контексті європейської інтеграції. У С. Д. Максименка і Л. М. Карамушки (Ред.), Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України] (Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія, Ч. 9, с. 3–6). К.: Міленіум.
- 35.Мерзлякова, О. Л. (2023). Психологічні чинники індивідуальної і колективної стійкості та опору військовій агресії: Аналітичний огляд. Аналітичний вісник у сфері освіти й науки, Випуск 17, 110. ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Київ, Україна.
- 36.Носенко, Е. Л., & Маєвська, Н. А. (2005). Психологічні ознаки культури та напрями їх змін в умовах соціально-економічних перетворень у країні. Харків: Тарбут Лаам.

- 37.Рибалка, В. В. (2010). Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
- 38.Рибалка, В. В. (2020). Психологічний захист особистості імунної системи свого організму під час коронавірусної пандемії. У Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник (с. 40–50). Київ: ТОВ "Юрка Любченка.
- 39.Семиченко, В. А. (2005). Теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх психологів. У С. Д. Максименка і Л. М. Карамушки (Ред.), Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України] (Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, Ч. 15, с. 109–112). К.: Міленіум.
- 40.Титаренко, Т. М., & Дворник, М. С. (Ред.) (2022). Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- 41.Федько, С. Л. (2016). Культуродоцільні тенденції в практиці надання психологічної допомоги (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук). Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна.
- 42.Фурман, А. В. (2002). Психокультура української ментальності. Тернопіль: Економічна думка.
- 43.Чепа, М.-Л. А. (2012). Зasadничі принципи історико-психологічної реконструкції етнопсихогенези українського народу. У В. Т. Куєвди, В. М. Лецьова, В. Ф. Литовського та ін. (Ред.), Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України: монографія (с. 204–225). Кіровоград: Імекс-ЛТД.
- 44.Чепа, М.-Л. (2013). Етнопсихологічний дискурс глобалізації: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

- 45.Чепелева, Н. В. (2005). Особистісна підготовка практичного психолога в умовах вищого навчального закладу. У С. Д. Максименка (Ред.), Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 р. (с. 716). К.: АПН України.
- 46.Чиханцова, О., & Гуцол, К. (2022). Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19: практичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ.
- 47.Юнг К.Г. (2012). Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія.
- 48.Янів, В. (2006). Нариси до історії української етнопсихології (М. Шафовал, Упоряд.). К.: Знання.
- 49.Adair, J. G. (1999). Indigenisation of Psychology: The Concept and its Practical Implementation. *Applied Psychology: an International Review*, 48(4), 403–418.
- 50.Ahluwalia, M. K., & Zaman, N. (2010). Counseling Muslims and Sikhs in a Post-9/11 World. У J. G. Ponterotto, M. J. Casas, L. A. Suzuki та Ch. M. Alexander (Ред.), *Handbook of Multicultural Counseling* (3rd ed., с. 467–478). SAGE Publications, Inc.
- 51.Ahmed, S., Wilson, K. B., Henriksen, R. C., & Jones, J. W. (2011). What Does It Mean to Be a Culturally-Competent Counselor? *Journal for Social Action in Counseling and Psychology*, 1(3), 17–28.
- 52.Allik, J. (2013). Bibliometric Analysis of the First Journal of Cross-Cultural Psychology During the First Ten Years of the New Millennium. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(4), 657–667.

53. Allwood, C. M., & Berry, J. W. (2006). Origins and Development of Indigenous Psychologies: An International Analysis. *International Journal of Psychology*, 41, 243–268.
54. Allwood, C. M. (2011). On the Foundation of the Indigenous Psychologies. *Social Epistemology*, 25(1), 3–14.
55. Arnett, J. J. (2008). The neglected 95%: Why American Psychology Needs to Become Less American. *American Psychologist*, 63(7), 602–614.
56. Arthur, N., & Januszkowski, T. (2001). The Multicultural Counselling Competencies of Canadian Counsellors. *Canadian Journal of Counselling*, 35(1), 36–48.
57. Azuma, H. (1984). Psychology in a non-Western country. *International Journal of Psychology*, 19, 45–56.
58. Bateson, G. (1936). *Naven: A Survey of the Problems suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe drawn from Three Points of View*.
59. Bergin, A. E. (1991). Psychotherapy and Religious Values. *American Psychologist*, 46(4), 394–403.
60. Bernal, G., & Saez-Santiago, E. (2006). Culturally-centered Psychosocial Interventions. *Journal of Community Psychology*. Отримано з <http://www.academia.edu/2632560/>
61. Berry, J. W. (1999). Emics and Etics: A Symbiotic Conception. *Culture & Psychology*, 5(2), 165–171.
62. Berry, J. W. (2000). Cross-cultural psychology: A symbiosis of cultural and comparative approaches. *Asian Journal of Social Psychology*, 3, 197–205.
63. Borow, H. (1990). Counseling Psychology in the Minnesota Tradition. *Journal of Counseling and Development*, 68(3), 266–275.

64. Boski, P. (1994). Psychological analysis of a culture: Stability of core values among Poles in the motherland and Polish immigrants. *Polish Psychological Bulletin*, 25(4), 257–282.
65. Carone, D. Jr., & Barone, D. F. (2001). A social cognitive perspective on religious beliefs: their functions and impact on coping and psychotherapy. *Clin Psychol Rev*, 21(7), 989–1003.
66. Diaz-Loving, R. (1999). The indigenization of psychology: The concept and its practical implementation. *Applied Psychology: an International Review*, 48, 403–418.
67. Enriquez, V. G. (1989). *Indigenous Psychology and National Consciousness*. Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa.
68. Gerstein, L. H., Heppner, P. P., Stockton, R., Leong, F., & Ægisdottir, S. (2012). The Counseling Profession In- and Outside the United States. Y L. H. Gerstein, P. P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M. A. Leung, K. L. Northworthy (Eds.), *Essentials of Cross-Cultural Counseling* (c. 79–102). SAGE Publications, Inc.
69. Hazel, R. M., & Kitayama, S. (1998). The Cultural Psychology of Personality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 63–87.
70. Henriksen, R. C., & Trusty, J. (2005). Ethics and values as major factors related to multicultural aspects of counselor preparation. *Counseling and Values*, 49(3), 180–192.
71. Hippocrates. (1984). *Hippocratic writings*. (G. E. R. Lloyd, Ed., J. Chadwick, Trans.). Harmondsworth: Penguin.
72. Hwang, K-K. (2009). New Approach of Indigenous Social Psychology in the Age of Globalization. *Taiwan Journal of East Asian Studies*, 6(2) (Issue 12), 111–130.

73. Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
74. Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). Culture: a critical review of concepts and definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University*, 47(1), viii, 223.
75. Okazaki, S., David, E. J. R., & Abelmann, N. (2008). Colonialism and Psychology of Culture. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(2), 90–106.
76. Pedersen, P. B. (2007). Ethics, Competence, and Professional Issues in Cross-Cultural Counseling. Y P. B. Pedersen, W. J. Lonner, J. G. Draguns, J. E. Trimble (Eds.), *Counseling Across Cultures* (6th edition, c. 480). SAGE Publications, Inc.
77. Pe-Pua, R., & Protacio-Marcelino, E. (2000). Sikolohiyang Pilipino (Filipino psychology): A legacy of Virgilio G. Enriquez. *Asian Journal of Social Psychology*, 3, 49–71.
78. Rajaei, A. R. (2010). Religious Cognitive-Emotional Therapy: A New Form of Psychotherapy. *Iranian Journal of Psychiatry*, 5(3), 81–87.
79. Sinha, D. (1996). Culture as the target and culture as the source: A review of cross-cultural psychology in Asia. *Psychology and Developing Societies*, 8, 83-105.
80. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
81. Sue, S., & Zane, N. (1987). The Role of Culture and Cultural Techniques in Psychotherapy. *American Psychologist*, 42(1), 37–45.
82. Triandis, H. C. (1994). *Culture and social behavior*. New York: McGraw-Hill.

83. Trimble, Joseph & Bernal, Guillermo & Burlew, A. & Leong, Frederick. (2019). *Racial and Ethnic Minority Psychology Series*.
84. Wrenn, C. G. (1962). The culturally encapsulated counselor. *Harvard Educational Review*, 32, 444-449.
85. Yan, M. C., & Lam, C. M. (2000). Repositioning Cross-cultural Counseling in a Multicultural Society. *International Social Work*, 43(4), 481-493.
86. Yang, K-Sh. (2012). Indigenous Psychology, Westernized Psychology, and Indigenized Psychology: A Non-Western Psychologist's View. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*, 5(1), 1-32.